

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XVI. KÖTET. III. SZÁM.

A SZLÁV SZÓK A MAGYAR NYELVBEN.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Dr. ÁSBÓTH OSZKÁR

LEV. TAGTÓL.

Ára 45 kr.

BUDAPEST.

1893.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k.** I. Solon adótörvényéről. *Télyf Ivántól.* 1867. 14 l. Ara 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Télyf Ivántól.* 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Bélától.* 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiank feladása *Toldy Ferencztől.* 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vámbéry Ármintól.* 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámueltól.* 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 1870. 43 l. 20 kr. (1867—1869.)
- II. k.** I. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codexről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. *Télyf Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1871. 124 l. Ara 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. *Gr. Kun Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Aron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szénássy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A jefferekről. *Szilády Aron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Aray Gergely felett. *Szvórenyi József* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár. (1869—1872.)
- III. k.** I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóit után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1872. 109. l. 40 kr. — II. Apéczei Cséri János Barezai Akos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly* r. tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bitniz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finály Henrik* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. *Dr. Goldziher Ignác*tól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kun Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 51 l. 20 kr. (1872—1873.)
- IV. k.** I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére. különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymiki dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mivélése hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól. 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1874. 31 l. 20 kr. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldziher Ignác*tól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz József*

A SZLÁV SZÓK
A MAGYAR NYELVBEN.

DE ÁSBÓTH OSZKÁR

LEV. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1893.

Rövidítések.

bolg. = bolgár.

cs. = cseh.

hr. = horvát.

lengy. = lengyel.

m. = magyar.

or. = orosz ; k. or. = kis orosz.

rut. = rutén.

szb. = szerb.

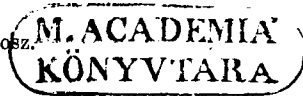
szl. = szlovén : ószl. = ó-szlovén, újszl. = újszlovén.

t. = tót.

Ny. Közl. = Nyelvtudományi Közlemények.

Ny. Sz. = Nyelvtörténeti Szótár.

Nyr. = Magyar Nyelvőr.

Az ó-szlovén nyelv.

(Olvastatott az I. osztály ülésén 1893. ápril 10.)

A mióta Miklosich *Die slavischen Elemente im Magyarischen**) című értekezése megjelent, azaz 1871 óta, nyelvészeink sűrűn foglalkoztak a magyar nyelvben található szláv szókkal. Sok szóról kimutatták, hogy ugor eredetű, másról, hogy idegen ugyan, de nem szláv nyelvből került hozzánk; közbe-közbe, az igaz, szóba kerültek általános elvi kérdések is, de egy nagy kérdéshez, a melyre e kutatások lelegején bukkanunk, a dolog természeténél fogva nem igen szóltak hozzá a mi kutatóink, ahhoz a kérdéshez: milyen szláv nyelvből vettük mindjárt a honfoglalásra következő első időben azt a sok szláv szót, mely az egész nemzet közkincsévé lett. Ha erre a kérdésre nem is lehet teljes határozottsággal felelni, mégis okvetetlenül foglalkoznunk kell vele, mert a ki nincs tisztában azzal, hogy mi állapítható meg biztosan és mekkora a valószínűség, hogy elég közel juthatunk a forráshoz, másrészt pedig milyen óvatosságra van szükségünk minden egyes esetben, az folytonosan ki van téve annak, hogy a legegyszerűbb kérdéseknél is megbotlik.

Közvetlen tudomásunk nincs arról, hogy milyen nyelven beszéltek azok a szlávok, a kikkel a magyarok bejövetelük után legsűrűbben érintkeztek: történeti oklevelek erről tiszta képet nem adnak, nem is adhatnak, nyelvemlékek pedig sem abból, sem későbbi korból nem jutottak ránk, a melyekről biztosan mondhatnók, hogy éppen ezt a nyelvet őrizték meg. Tehát csak következtetések által alkothatunk magunknak valamelyes képet arról a

*) Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften. Phil. hist. Cl. 21. k. 1—74 l. Bécs.

nyelvről. Szembeötlő a rokonság, a mely ezt a csakis a magyar nyelvbe került szláv szók alapján ismert nyelvet az úgynevezett ószlovén nyelvhez fűzi, azaz ahhoz a szláv nyelvhez, a melyre Cyrillus és Methodius a szentírást fordították. A hangtani tünemények, melyek az ószlovén nyelvet a most élő szláv nyelvektől elválasztja, egytől-egyig tükröződnek a magyar nyelvbe került szláv szókban is. A magyar nyelv bizonyítja, hogy az a szláv nyelv, melyből a legtöbb szót vettük át, ismerte csak úgy mint az ószlovén nyelv az orrhangú hangzókat (А а, М м), kétféle irrationalis hangzót (ъ ü és ь ĩ) különböztetett meg és a *d*, *t* hangokat *žd*-, illetőleg *št*-vé lágyította. Az orrhangú hangzók, az igaz, a legtöbb szláv nyelvben nagyon korán eltűnedeztek — a szerbben és oroszban már a legrégebb korban se találjuk nyomát, — de megmaradtak mind a mai napig a lengyelben, egyes bolgár és szlovén nyelv-járásokban is élnek még töredékei, ahhoz meg épen kétség sem férhet, hogy valaha megvoltak valamennyi szláv nyelvben. Az irrationalis hangzók, a szerbeknél legalább *egy* irrationalis hangzó (melybe-beleolvadt az eredetileg a kiejtés szélesebb vagy szűkebb volta által egymástól különböző két hangzó), egyes szláv nyelvekben még történeti időben kimutathatók, hogy pedig régebben valamennyi szláv nyelv közös tulajdona volt, az kétségtelen. Egészen másképp áll a dolog a *d*- és *t*-ből lágyult *žd*- és *št*-vel. A különböző szláv nyelvekbe *t. i.* a *d* és *t* lágyulásából keletkezett hang más-más fejlődésnek indult. Ez a fejlődés ugyanaz volt, akár pusztán állt a *d*, *t*, akár pedig egy torokhang előzte meg eredetileg, a mely azután beleolvadt az új hangba. Azt a szót, a melyen a hangfejlődés tarkaságát meg akarom mutatni, ebből a második csoportból választom, mert itt olyan példa kínálkozik, melyen talán legkönnyebb a processust szemlélhetővé tenni. A latin *nox, noctis (nocti-um)*, német *nacht*-nak megfelel az ószl. *noštī*, bolg. *nošt*, az or. *nočī*, újszl. *noč*, a hr-szl. *noć*, a lengyel., cs., t., *noc*. Ez a hangfejlődés száz meg száz szóban, alakban kimutatható és oly annyira szabályos, hogy eltéréseket csak ott találunk, a hol az egyik szláv nyelv hatott a másikra. Így pl. általánosan ismert tény, hogy az egyházi szláv nyelvből, tehát az ószlovénből egy-egy ilyen *št* belekerült a szerb nyelvbe és még sokkal több az egyházi nyelv erős hatása alatt fejlődött orosz nyelvbe. Ha a szerb *svet* szent mellett *svěštenik*-nek nevezi a főszentelt papját, ez nem lehet más mint az egyházi nyelv hatása,

csak úgy, mint a megfelelő orosz *szjašćenikŭ* szóban a szakértő nyomban rá ismer az idegen hatásra. Szakasztott úgy, a mint *t*-ből az ószlovénben és a bolgár nyelvben *št*, az oroszban és újszlovénben *č*, a szerbben *ć*, a lengyel, cseh és tót nyelvben *c* lett, szakasztott úgy lesz a *d*-ből megint csakis az ószlovénben és a bolgárban *žd*, míg az orosz ilyen helyen *ž-t*, az újszlovén *j-t*, a horvát-szerb *dj-t*, a lengyel *dz-t*, a cseh-tót *z-t* ejt. Minthogy *št*- és *žd*-ből nem magyarázhatók azok a hangok, a melyeket a többi szláv nyelvekben találunk, egészen világos, hogy az ószlovén nyelv egyetlen egy most élő szláv nyelvvel sem áll olyan szoros rokonságban mint a bolgár nyelvvel. Azért Leskien, a ki valamennyi szlavista közül épen mint szorosan vett nyelvén magaslik ki, azt a nyelvet egyenesen óbolgárnak nevezi. Ez elnevezés ellen, melyet már Schleicher is használt, leghatározottabban tiltakozott Miklosich és épen a magyar nyelvben meghonosodott szláv szókra (*pest*, *mostoha*, *palást*, *rozsa*) hivatkozott annak bebizonyítására, hogy Pannoniában is, a hol meggyőződése szerint az ószlovén egyházi irodalom keletkezett, csak olyan szláv nyelvjárást beszéltek, a melyben az a jellemző *št*, *žd* hangzott az illető szókban és alakokban.¹⁾ Ezt a tényt a magyarban található szláv szók tanúsága mellett valóban alig lehet elvitatni, ha az ember csak nem akar olyan merész föltevéshez folyamodni, mint egy orosz tudós, a ki azt állítja, hogy a magyarok a *mostoha*, *pest* és *rozsa* szókat a bolgároktól vették át, a kikkel a románok mostani lakóhelyein találkozhattak.²⁾ Azt nem mondja, vajjon *Pest* városának a nevét is

¹⁾ Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen. Wien, 1883. 4. l. «Was die sprachliche Seite der Frage anlangt, so meinen viele, Konstantin und Method hätten die Übersetzung der heiligen Bücher in Bulgarien mindestens begonnen und berufen sich zum Beweise des bulgarischen Ursprungs der Kirchensprache — und dies that schon Safarik — auf die vermeintlich nur den Bulgarischen bekannten Laute št und žd aus tj und dj, ohne zu bedenken, dass das Magyarische mostoha, pest, palást und rozsa, d. i. mostoha, pešt, palašt und rozda für aslov. mašteha, pešts, plašts und rozda bietet, Worte, die die Magyaren nur aus der Sprache der früheren Bewohner Pannoniens, der Slovenen, entlehnt haben können.» V. ö. még az 1878-ban megjelent Altslovenische Lautlehre 3-ik kiadásának 223. l. és az 1874-ben megjelent Altslovenische Formenlehre in Paradigmen VI. lapját.

²⁾ L. A. J. Sobolevskij Drevnij cerkovno-slavjanskij jazykŭ. Fonetika. Moskva 1891. 9. l. Bár alapjában tévesnek tartom Szobolevszki úr véle-

onnét hozták ide a magyarok, pedig ez az egyetlen név elég, hogy halomra döntse egész hypothesisét. De, hogy visszatérjek Miklosich véleményére, nem lehet elég gyakran ismételni, hogy Miklosich, mikor ószlovénnek nevezi azt a szláv nyelvet, a melyre legelőször fordították a szent írást, koránt sem érti a szlovén szón azt, a mit most értünk rajta, ki is emeli több helyen a dialecticus különbséget, mely már a legrégebb kortól fogva elválasztja az úgynevezett ószlovént az újszlovéntől, és elnevezését első sorban arra alapítja, hogy maguk az ószlovén nyelven szóló források mindig «szlovén»-nek nevezik ezt a nyelvet — *językū slověnskū*. Az igaz, hogy Miklosich meg van arról győződve, hogy a Pannoniában élő szlávok a szlovén törzshöz tartoztak, no de ugyan ahhoz a törzshöz számítja a bolgár szlávokat is, szóval igen sajátos képet ad a szlovén nyelv régi elterjedéséről, melyet a nyelvi tényekkel összhangzásba hozni nem lehet (I. Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen I. 33). Ebből a zürzavarból csak egy, különben elég közel fekvő és sok okkal támogatható föltevés vezet ki, az t. i., hogy a «szlovén» elnevezés nem törzs elnevezés, hanem közös név, a mely egyszerűen annyit jelent, mint a mi szintelen «szláv» nevünk. Ha így értjük a régi *językū slověnskū* elnevezést, az «ószlovén» kifejezés nem rejt magában semmi teoriát és bátran használhatják a legeltérőbb hypothesisek hirdetői, csak úgy a mint nem akadunk fönn azon, hogy a tót ember anyanyelvét *slovenský jazyk*-nak nevezi, vagy hogy a régi ragusai író azt mondja, hogy *slovenski jeziki* az a nyelv, a melyen ő ír. Így, de csak is így értendő, hogy a szlavisták mai nap nagyobbára *egy* elnevezést, az «ószlovén»-t használják, ámbár e nyelv eredetére nézve nézeteik ugyancsak sokfelé ágaznak el. E sok nézet közül csak Jagić nézetét akarom érinteni, a ki bámulatos sokoldalúsággal a nyelvi, irodalmi és törté-

ményét, mégis elég érdekes a hely, és mert könyve minálunk alig jutott több mint egy-két szakember kezébe, ide iktatom magyar fordításban: «Egy pár *št-* és *žl-*vel hangzó szláv szó a magyarban: *mostoha* = egyh. szláv *mašteha*, or. *mačěcha*; *pest* = egyh. szl. *pešči*, or. *pečī*; *rozsla* = egyh. szl. *růžla*, or. *rža*, *ržavčina*, — nem adnak elegendő alapot arra a föltevésre, hogy a régi Pannonia vagy a vele határos területek valamelyik nyelvjárásában *t* és *d* bolgár módra meglágyult volna: ezeket a szókat (mindössze három [?] van) a magyarok valószínűleg a bolgároktól vették át, a kik valaha jóval északibb helyeken laktak, mint most — a mai románok lakóhelyein.»

neti problémákat egyaránt figyelemmel kíséri, a kinek szava tehát oly kérdésben, mely annyi oldalról való meghányást-vetést kíván, bizonyos súlylyal bír. Jagić több ízben nyilatkozott e kérdésről, de leghatározottabban 1886-ban az Archiv für slavischen Philologie IX. k. 329. lapján. A mai bolgár nyelvben olyan vonásokat vél föltalálhatni, melyek nem vezethetők vissza az ószlovén nyelvre, mindazáltal a mai bolgárok tőzsomszédságában — Macedoniában keresi azt a nyelvet, a melyen a szláv apostolok, a kik tudvalevőleg Szalonikikben születtek, híveikhez szóltak.

E bonyolult és talán soha teljesen meg nem oldható kérdés részleteibe itt nem bocsátkozhatom, csak összefoglalom, a mi biztos eredmény gyanánt megállapítható: 1. Hogy azt a nyelvet, a melyet ószlovénnek szokás nevezni, hol beszélték, nem tudjuk; 2. az ószlovén nyelv valamennyi élő szláv nyelv közül csak a bolgárral áll szorosabb kapcsolatban; 3. a magyar nyelvbe került szláv szókjavarésze szakasztott ugyanazokat a hangtani sajátságokat tünteti föl, a melyek az ószlovén nyelvet jellemzik. Ebből az a kötelesség származik a kutatóra, hogy ha csak mellékkörülmények nem teszik valószínűvé, hogy egy-egy szláv szó később és más szláv nyelvből került hozzánk, mindig az ószlovén alakból induljon ki, de ez egyszersmind azt a jogot is adja neki, hogy az ószlovént egyenesen annak az előttünk ismeretlen nyelvnek a helyébe tegye, a mely a magyarok közt élő és később beléjük olvadt szlávok beszélték. De azzal tisztában kell lennünk, hogy ha pl. azt mondjuk: a magyar *szent* szó az ószlovén *svętŭ*-ból lett, ezt csak a rövidség kedvéért mondjuk így, mert hiszen azt sem tudjuk, hol beszéltek azt az úgynevezett ószlovén nyelvet, hogy állíthatnók tehát, hogy éppen ebből a nyelvből került ez vagy az a magyar szó. De azt már igenis bátran mondhatjuk, hogy bár hol beszélték is az ószlovén nyelvet, az oly annyira közel állt ehhez a Magyarország szívében beszélt szláv nyelvhez, a melyből szláv szavaink javarészt kaptuk, hogy e két nyelv identificálásából legfőbb egy-egy apró részlet, de semmi esetre sem az egész nagy kérdés megítélésénél eshetünk tévedésbe.

Ha az ószlovén nyelvről beszélünk, soha sem szabad szem elől tévesztenünk a források tarkaságát. Az ószlovén a görög-keleti egyházhoz tartozó szlávok egyházi nyelve lett és így úgynevezett ószlovén nyelvméleket találunk bolgároknál, szerbeknél, oroszok-

nál kezdve a X. vagy XI. századtól egészen a legújabb korig, meg is különböztetünk bolgár, szerb, orosz recensiót. Ha egy-egy szót nem találunk ószlovén forrásainkban, a kérdés még aránylag egyszerű: tekintve az ószlovén nyelvelmékek első sorban egyházi jellegét, föl szabad tennünk, hogy bizonyos szókkal azért nem találkozunk bennök, mert nem volt alkalom azt használni, másrészt egy már nem élő nyelvnél, a hol csakis a ránk maradt irodalomból meríthetünk, mindig bizonyos fogig a véletlen dolga, kimutatható-e valamely kifejezés vagy nem. Azon p. o. nem szabad csodálkoznunk, hogy az ószlovén irodalomban nem találunk a magyar *kádár*, *bodnár*, *takács* szóknak megfelelő kifejezést, azért nincs okunk kételkednünk, hogy ezek a szók már a legrégebbi korban kerültek hozzánk, a *kádár* abban az időben, mikor a *kád* (ószl. *kadž*), a *bodnár* egy időben a *donga* (ószl. *dąga*) és *abroncs* (ószl. *obrąčŕi*) szókkal, a *takács* sem később mint a *borda* (ószl. *brŕdo*), *cséve* (ószl. *cŕvŕi*) s hasonlók. Mondom, aránylag egyszerű a kérdés, ha egy-egy szót nem találunk ószlovén forrásainkban, de korántsem oly egyszerű a dolog, ha egy szó megvan az ószlovénben. A legrégebbi ószlovén kéziratok másolatok és a legjobb esetben a X. századból származnak, tehát abból a századból, mely követte azt, a melyben Cyrillus és Methodius működtek; abból a századból, a melyben a szláv apostolok éltek, nyelvelmék nem maradt ránk. Vannak, az igaz, kézirataink a melyek a régiség bélyegét viselik magukon, és több ilyen régi kézirat egymás közt annyira egyezik sok olyan sajáttságban, a mely nem igen származhatik a későbbi más nemzetiséghez tartozó másolóktól, hogy meglehetősen tiszta képet alkothatunk magunknak arról a szláv nyelvről, a melyre a szent írást először fordították. De ez a kép a dolog természeténél fogva sokkal teljesebb a hangtani tűnemények és nyelvtani alakok, mint a szókincs tekintetében. A mely szó a biblia szövegében meg egy-két más, valószínűleg már a legrégebbi időben lefordított egyházi könyvben elő nem fordul, arról bajos határozottan állítani, hogy az eredeti szókincshez tartozott, ha csak erre nem jogosít föl az összes szláv nyelvek egyhangú tanúsága. Azért ha Miklosich műveiben egy-egy szó előtt az «altslovenisch» jelzöt találjuk vagy ha megtaláljuk a szót az ő *Lexicon Palaeoslovenicum* című művében, még korántsem tudjuk, nincs-e később a bolgár, szerb vagy orosz nyelvből becsúsztott kifejezéssel dolgunk. Például szolgáljon a *zagarŕ* szó, a mely bizonyo-

san csak az újabb időben terjedt el a török nyelvből a Balkán-félszigeten lakó szlávokhoz és mégis megvan a Lexicon Palæoslovenicumban (*zagarŭ, canis venaticus*), az igaz, idézet nélkül. Kevésbé gyanús az első pillanatra az ugyancsak ószlovénnek mondott *ogaruŭ*, mert ha a szó talán nem is szláv eredetű, mégis messze elterjedt a szlávtságban. Vámbéry «A magyarok eredete» című művében (659. l.) azt mondja az *agár* szóról, melyet Miklosich szláv eredetűnek mondott: «E szót csak az esetben lehetne a szerb *ogar*-val (*canis venatici generis*) egybevetni, ha az északi szláv dialectusokban és az ószlávban is megvolna.» Miklosich tényleg egy későbbi, ránk nézve is nélkülözhetetlen művében (*Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien 1886) kimutat egy ó-szlóven *ogaruŭ* alakot, idézi a mondatot is, a melyben az előfordul («*tatarinŭ ogaruŭ jestŭ*»), de nem pontosan, különben már a helyesírásból kivehetné a szakértő, hogy ez az egyetlen hely, a melyen Miklosich az *ogaruŭ* szót találta, szerb írótól egyházi szláv nyelven írt könyvben fordul elő. Ha most már ezt a szót a Lexicon Palæoslovenicumban keressük, ugyanazt a mondatocskát találjuk ott is, de most már helyesen írva (*Татаринъ огаръ есть* azaz *tatarinŭ ogarŭ jestŭ*, tehát a szerb kéziratokat jellemző *ř*-vel *ŭ* helyén), és ha a mellette idézett forrás magyarozatát keressük a szótár legelején, kitűnik, hogy ez az úgynevezett ószlovén szó mindössze egyszer fordul elő egy, a XVIII. (!) században szerb embertől írt papircodexben. Ebből világos, hogy különösen kétes esetekben mennyire nem szabad abba belenyugodni, hogy egy-egy szó már az ószlovénben is előfordul.

Az ó-szlóvenből történt átvételek kora és a hangtani kriteriumok.

11/19

Miután most már tisztába jöttünk azzal, mi értendő ószlovén nyelven és milyen forrásokban maradt e nyelv reánk, behatóbban kell foglalkoznunk azokkal a hangtani tünetekkel, melyek arra vallanak, hogy a magyar nyelvbe került szláv szók épen ebből az ó-szlóven, illetőleg egy vele a legszorosabb rokonságban álló nyelvből kerültek. Mielőtt azonban e kérdésre áttérünk, érintenünk kell egy másik kérdést, azt t. i., hogy milyen korban kerültek e szláv szók nyelvünkbe.

Midőn őseink hazánkba kerültek, bizonyosan sok új dolgot láttak itt és aránylag rövid idő alatt beletörődtek egészen új formákba, új életfeltételekbe. Nyelvünk számos kifejezése azt mutatja, hogy ebben szlávok voltak első mestereink. Csak egy-két példát ragadok ki a sokból. Képzhető-e, hogy a kovácsot, takácsot, bodnárt, kádárt, mészároszt szláv szóval neveznők, ha a magyarok mindjárt idejövetelektől fogva sűrűn nem érintkeznek az itt talált szlávokkal és e kifejezéseket mindjárt az első századokban át nem veszik? Ha nincsenek is nyelvemlékeink ebből a legrégebb korból, elég ékesen szólnak a meghonosodott szláv szók, egész történeteket mesélnek el nekünk eltűnt időkből. Vagy nem kész történet p. o. a szlávból jött *kasza* és *széna* szópár? Vagy kell-e meglepőbb tény, mint az, hogy a hét napjainak nevei közül 4-et (*szerda*, *csütörtök*, *péntek*, *szombat*) a szlávból vettünk át, egyet pedig, a keddet, egyszerűen lefordítottunk szláv szóból? Mind ez a szó beszél nekünk a nemzet átalakulásáról, hirdeti nekünk az új hazának szellemi elfoglalását is, még pedig sokkal részletesebben, mint az írott történet. Ez a processus nyilván javában folyt, mikor egy nagy történeti esemény hirtelen élénk világitást vet rá, értem a kereszténység behozatalát. A keresztény terminológiánkban található sok szlávosság bizonyosan szorosán összefügg azzal a szláv hatással, melyet más téren is tapasztalunk, csak hogy az e csoportba tartozó szókról meglehetősen biztossággal meghatározhatjuk az időpontot is, a mikor mindenesetre megvoltak már nyelvünkben: *kereszt*, *koma*, *bérmálni*, *szent*, *oltár*, *hála*, *malaszt*, *zsolozsma*, *vecsernye*, *veternye*, *pogány*, *pap*, *barát*, *apáca*, *karácson* s több efféle szók, csakúgy mint a hét nevei 1000 körül már bizonyosan megvoltak nyelvünkben. Sok jel arra mutat, hogy a szláv nyelvnek keresztény terminológiánkban észlelhető hatását a rég folyó processus mintegy betetőzésének tekintetjük.

Épen mert az ország szívében lakó szlávosság már nagyobbára a magyarságba olvadt volt és számos kifejezésével gazdagította a magyar nyelvet, a keresztény hittel kapcsolatban elterjedő szlávos terminologia nem lehetett merőben új. Hadd álljon itt boldogult Hunfalvy Pál egyik jeles értekezésének az a helye, a mely meggyőződésem szerint igen nyomós bizonyítékot hoz föl a mellett, hogy a szláv hatásnak nagyon korán kellett megindulnia és

körülbelül azt a fokot elérnie, a melyet a közmagyar nyelvben ma is észlelhetünk.

Hunfalvy A Székelyek című értekezésében a 30. lapon arról a «nyelv-amalgamá»-ról beszél, mely a magyarságba olvadt szlávoktól nyelvünkre tapadt és aztán így folytatja: «A székelység bizonyosan csak akkor szakadhata ki a magyarságból, midőn ebben az az amalgama tökéletesen meglett, s midőn a bizonyos szláv szók már tökéletesen uralkodásra jutottak volt, milyenek p. o. *asztal, ablak, ebéd, vacsora* stb., a melyeknek megfelelő magyar kifejezések bizonyosan megvoltak, de kitolattak a szokásból a szláv szók által. Mert az a tünemény a székely és csángó nyelvben, hogy ebben ugyanazon szláv szók fejezik ki azokat a legszükségesebb s a közéletben leginkább előforduló dolgokat, melyek a nagy magyar nyelvben jelentik ugyanazokat: az legvilágosabban bizonyítja, hogy a székely nyelv csak akkor szakadt ki a nagy magyarból, midőn ez a szláv elemek fölvételével már képeződött volt.»

Maga a magyar nyelv története is némi segítségül szolgál a kor meghatározásánál, de abból már csak a terminus ad quem határozható meg: a magyar nyelv történetéből csak azt tudjuk meg, hogy bizonyos, az igaz elég késő, koron tul nem kerülhetett a szláv szók javarésze nyelvünkbe. Nem akarok itt a latin nyelven írt okiratokban található magyar szókról szólani, fájdalom még nincsenek kritikailag összeállítva és épen a legrégebb korra vonatkozó oklevelek hitelessége gyakran kétséges. De az a tény, hogy a szláv nyelvekből került szókban nagyobbára egy foktal nyiltabb hangzót ejtünk, mint a szlávok (*čudo : csoda, obrusü : abrosz, oblokü : ablak, potokü : patak, papü : pap, bobü : bab*) bizonyítja, hogy e szókat jóval a XV. század előtt vehettük át, mert ekkor már az eredeti magyar szókban is a rövid hangzók rendesen ezt az újabb alakot mutatják: a Halotti Beszéd *pur, pucul, oz, hotolm*-féle alakok eltűnnek és helyöket az új *por, pokol, az, hatalom* foglalják el.

Sokkal fontosabbak azonban a magyar nyelv történetéből merithető tanúságnál azok a hangtani kriteriumok, melyek a meghonosodott szláv szókban magukban rejlenek és a mellett szólanak, hogy a szók nagy része, melyeknek az első időben való átvétele művelődés-történeti szempontból igen valószínűnek látszik, tényleg az ószlovénból került hozzánk, azaz oly nyelvből, mely-

nek a magyarok megérkezése óta más nyomát nem igen találjuk hazánkban, a melyről tehát föltehetjük, hogy egy pár század alatt teljesen kihalt. E hangtani tünemények közt az első helyet foglalja el a már kifejtett okoknál fogva az a pár szó, a melyben az ószlovén nyelv egy föltűnő hangtani sajáttsága híven tükröződik, értem azokat a szókat, a melyekben *st-t* vagy *zsd-t* találunk csakúgy mint az ószlovénben és bolgárban, eltérve valamennyi többi szláv nyelvtől. Ha az ide tartozó szókat vizsgáljuk, meglepő eredményre jutunk. Ha a magyar *Pest* (= Ofen, a *pest* kemencze jelentéssel még ma is él tájszólásban) *mostoha*, *rozsa*, *mesgye* szókat összehasonlítjuk a szláv nyelvekben nekik megfelelő szókkal, nem kételkedhetünk egy perczig sem abban, hogy ezek a szók csakis azoktól a szlávoktól kerülhettek, a kik a magyarok bejövetelekor az ország szívében, egyebek közt bizonyosan a szláv nevű *Pest* helyén is laktak. Nézzük e szókat sorra a szláv nyelvekben. *Pest* szavunknak megfelel kemencze jelentéssel az ószlv. *peštř*, bolg. *pešt* or. *pečř*, újszl. *peč*, hr. szb. *peč*, cs. és t. *pec*, lengy. *piec*, lauziczi szb. *pjec*. A *mostoha* szónak megfelel ószl. és bolg. *mašteha*, or. *mačiča*, újszl. *mačīha*, *mačuha*, hr. szl. *mačēha*, cs. *macecha*, lengy. t., lauz. szb. *macocha*. A *rozsa* szónak megfelel ószl. és bolg. *rūžda*, or. *rža*, újszl. *rja*, hr. szb. *rdja*, cs. *rza*, t. *zrza*, lauz. szb. *zarz*, lengy. *rdza*, *rza*. A *mesgye* szónak megfelel ószl. és bolg. *mežda*, or. *meža*, újszl. *meja*, hr. szb. *medja*, cs. *meze*, lauz. szb. *mjeza*, lengy. *miedza*. Látuk az előbbi fejezetben, hogy Miklosich a *palást* szót is említi ebben az összefüggésben, de ez a szó semmit sem bizonyít, mivel *št-je* egészen más úton keletkezett és azért valamennyi szláv nyelvben tükröződik (ószl. *plaštř*, bolg. *plaštanica*, hr. szb. *plašt*, cs. *plášt'*, lauz. szb. *plášč*, lengy. *plaszcz*, or. *plaščū*, újszl. *plašč*).

Más kérdés és részben elég bonyolult kérdés az, mit szabad következtetnünk azokból a szókból, melyekben a várt *st*, *zsd* helyén más hangokat találunk a magyarban. Ezt a kérdést érintette Jagić már 1876-ban, részben megoldását is kereste, azóta tudtommal senki hozzá sem szólt e kérdéshez. Jagić ugyanis az Archiv für Slavische Philologie I. k. 448. lapján ezeket mondja: «Ein anderes Kriterium müsste die Lautverbindung *št* und *žd* liefern, aber gerade in diesem Punkte zeigt sich klar, dass in Pannonien zur Zeit der Invasion der Magyaren dialektische Verschiedenheiten bei den daselbst ansässigen Slovenen obwalteten. Die

Ausdrücke: *láncsa* (*hasta*), *lencse* (*lens*), *szerencse* (*fortuna*) können nur von den westlichen Slovenen, d. h. den Vorfahren der heutigen Vandalen, entlehnt worden sein, und sind zugleich ein nicht unwichtiges Zeugnis dafür, dass die letzteren in der That schon damals, als sie noch den reinen Nasalismus gekannt haben, für das altslovenische *št* ihr heutiges *č* sprachen. Wären die betreffenden Wörter in magyarischer Form nicht nasalirt, so könnte man an eine spät erfolgte Entlehnung denken, allein ein so deutlich erhaltener Nasal *an* (für \bar{m}) und *en* (für \bar{A}) spricht entschieden für die Entlehnung aus der älteren Zeit.» Jagić tehát 3 szóban, melyben *st-t* kellene várunk, *cs-t* találván, abból mindjárt messze menő következtetéseket von le. Mindenek előtt el kell hagynunk a *láncsa* (*lándzsa*) szót e csoportból, mely bizonyosan nem szláv szó, hanem az olasz *lancia*; ószl. *lęsta*-ból már azért sem igen magyarázhatjuk, mert az *q*-nak nem szokott *án* megfelelni. Marad tehát a *lencse* meg a *szerencse* szó. Szükséges-e valóban azt föltennünk, hogy e két szó egészen más szláv nyelvjárásból került a nyelvünkbe, nem lehet-e az ószlovén *lęsta*, *srešta* alakokból is a magyar *lencse*, *szerencse* alakokhoz jutni? Azt hiszem lehet. Ha e két szót szemügyre vesszük, könnyű látnunk, hogy az *st*, melyet a *cs* helyén várhatnánk, más helyzetben állt volna, mint az eddig talált szókban, azaz mint a *mostoha*, *pest*, *palást* szókban: a **lenste*, **szerenste* alakokban az *st* mássalhangzóra következett volna. Hangzóra következő *st* nem ritkaság tősgyökeres magyar szókban sem; egy nyelvben, a melyben olyan szók (illetőleg alakok) vannak, mint *est*, *mást*, *ostor*, a *pest*, *palást*, *mostoha* kiejtése semmi nehézségbe sem ütközhetett. De már **lenste*, **szerenste* szótagkezdő *st*-vel olyannyira idegenszerűk lettek volna, hogy egészen természetesnek kell tartanunk, hogy megváltoztak, a magyar nyelvben található hangcsoportosulásokhoz alkalmazkodtak. Ha választanom kellene olyannyira egyszerű, a magyar nyelv hangtörvényeitől követelt processus föltevése közt, a milyen a **lenste*: *lencse* (*st*: [*ts*] *cs*) hangfejlődés, és Jagićnak beláthatatlan következményekkel járó hypothesis közt, habozás nélkül az elsőt választanám. De be is bizonyíthatjuk, hogy szótagkezdő *st*-ből a magyarban *cs* lett. Így lett szláv *štuka*-ból a magyarban *csuka*, mert a legkisebb kétség sem férhet hozzá, hogy az itt lakó szlávok ismerték ezt a halat és *štuka*-nak hitták. Az, hogy az ószlovén

egyházi irodalomban csukáról nincs szó, azon nincs mit csodálkoznunk, hiszen az egész ószlovén irodalomban, úgy látszik, egyetlen egy halfajnak a neve sem található. A dolog elég érdekes, hogy egy perczig időzzünk nála, mert újra fényes világot vet arra a fontos kérdésre, mit jelent az, ha egy szó meg van vagy nincs meg az ószlovénben.

Egy orosz tudós, Budilovics, egy nagy művében az egyes fogalmak szerint elrendezett csoportokban állította össze mindazokat a szláv szókat, melyek több szláv nyelvben előfordulván, a szlávok történet előtti életére fényt deríthetnek.*) A halak alatt (158—162. l.) 25 fajt említ, de mindössze 4-nél hoz föl ószlovén vagy a mint ő nevezi egyházi szláv alakot. Minthogy mind a 4-nél Miklosich ószlovén szótárát (Lexicon Palæoslovenicum) idézi egyetlen forrásul, ebben kell keresnünk az illető szókat. Az egyikről, *agrī* angolnáról, ott azt olvassuk: «in fontt. psl. non videtur legi», tehát az a szó nincs kimutatva. Egy másik mellett, *jesetrū* tok mellett, ugyan van már idézet, de orosz forrásból, nem is áll az illető helyen az ószlovénben várható *jesetrū* alak, hanem *Osetrū*, tehát oly alak, a mely a speciális orosz hangtani fejlődés következtében szókezdő *je*-ből lett *o*-t mutatja. Hátra van még a *okunī* sügér és a *seldī* (lat. sarda). Hogy ezek mennyire nem nevezhetők ószlovén szóknak, kiviláglik abból, hogy Miklosich csak az 1704-ben Moszkvában megjelent Dictionarium trilingue-ből idézi.

Visszatérünk a *csuka* szóhoz. E hal neve valamennyi szláv nyelvben csekély hangtani változatban ugyanaz: bolg. és hr. szb. *štuka*, t. *štuka*, cs. *štika*, or. *šćuka*, újszl. *šćuka* és *šuka*, lengy. *szcuka* (olv. scsuka) stb. A hangtani törvények alapján mi ezekből az alakokból a legnagyobb biztossággal következtethetünk egy ószlovén *štuka* szóra és azt is a lehető legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy a magyarok ezt a halnevet épen azoktól a szlávoktól vették át, a kiktől annyi meg annyi más fölösleges, mert már ismert fogalmat jelölő szót is átvettek, állíthatjuk tehát, hogy a *csuka* **stuka*-ból lett.

A *csorba* cs-je is bizonyosan *st*-ből lesz. *Csorba* szavunk mellék-

*) Antonū Budilovičū. Pervobytnye Slavjane vū ichū jazykē, bytē i ponjatijachū po dannymū leksikalīnymū. Kiev, 1878.

név¹⁾ és főnév is lehet. Hogy az ószlovénban csak a melléknévet (*štrībū*) mutathatjuk ki, a főnevet nem, az tiszta véletlenség, a mi már magából abból a körülményből is kitetszik, hogy a melléknév is csak egyetlen egy helyen található (a hely így szól: *razloge ne štrbe ni prêročine* «nem *fogyatékos*, sem nem ellenmondó argumentumokat»); Miklosich-Daničić mancus szóval adják vissza). A mint a csehben *štěrba* és a tovább képzett *štěrba*, a lengyelben *szcerb* és *szcerbina*, az oroszban *ščerba* és *ščerbina* egymás mellett élnek, így szabad, sőt föl kell tennünk, hogy az ószlovénban is megvolt a fragmentum, lacuna jelentésben kimutatható *štrübina* mellett egy régibb, egyszerűbb **štrüba* vagy **štrüba* (a források a *rü*, *rī* írásában ingadoznak, Miklosich pedig következetesen *rū*-t ír, még ott is, hol a forrás *rī*-t mutat). Ennek a *štrüba-štrüba*-nak egészen szabályosan megfelel *csorba*²⁾ főnevünk. Hogy a melléknév és főnév a magyarban összeesett, az onnét van, hogy a szlávból került melléknévek, a mint még látni fogjuk, rendszeren *a*-ra végződnek (*drága*, *néma*, *puszta*, *tinta*).

Foglaljuk össze a mondottakat! Jagić azt állította, hogy a magyarok a *lánca*, *lencse* és *szerencse* szót csakis az ország nyugati szélén lakó szlovénektől vehették át, mert ezekben a szókban *cs*-t találunk a várt *st* helyén. A *lánca* szó mint nem szláv, hanem olasz eredetű, tekintetbe nem jön, az pedig nyilván való, a *lencse* és *szerencse* szó magában a magyar nyelvben is könnyen ölthettek ilyen alakot, ha *st*-s alakból is indulunk ki: *st*-vel nem kezdődik szótag a magyar nyelvben, a szó elején is *cs*-vé vált néha az idegen *st* (*štuka*: *csuka*, *štrübu*: *csorba*), nincs tehát semmi okunk azt hinni, hogy a föntebb említett két szó, mert *n* után *cs*-t

¹⁾ A ritkább melléknévi használatra hadd álljon itt egy pár idézet a régibb időből: «Nem lezón ott *čorba* embór (Sánd C. 8).» «Egy öreg, *csorba* taraczk» (Gér: Kár Cs. IV. 580). Ennyit a Nyelvtörténeti szótárból (I. 454). Érdekes Szerémi György, a XVI. század derekán Magyarország romlásáról írt művének egy helye is: «Tandem Ladislaus Vaydafia jam desistebat, quia bicellus ipsius breuis et sepissime pro defensione sua capit is contra Germanum inacrita, idest *chorba* wala.» (L. Magyar Nyelvőr XI. 27.)

²⁾ V. ö. ószl. *brüdo* «Hügel» (bolg. «Hügel, Weber Kamm»): m. borda, ószl. blüha: m. bolha. Ha azonban a mi valószínűbb, nem a *štrübŷ*, hanem a *štrübŷ* (ŷ-vel) alakból kell kiindulnunk, akkor a nyelvújásainkban még élő *csorba* alakot régibbnek kell tekintenünk a belőle illeszkedés által keletkezett *csorba* alaknál.

találunk ószlovén *st*-vel szemben, más nyelvjárásból került volna hozzánk.

Egészen másképp áll a dolog egy pár szóval, a melyben az ószlovén *žd*, *št* helyén a magyarban *gy*-t, illetőleg *ty*-t találunk. Ilyenek a *megye*, *ragya*, *parittyá*, *gatyá* szók. A régi nyelvből ide tartozik még a több forrásban található *kútya*, gunyhó, parasztház is (l. Nyelvtörténeti szótár II. 447), de már a *bátya* szó, a melyet Miklosich szintén ide számít, nem szláv eredetű. Ha a *mesgye* szó mellett *megye* szót találunk, ezt másképp nem érthetjük, mint ha fölteszszük, hogy valószínűleg különböző időben is, de mindenestre két különböző szláv nyelvből vettük át e származásra és alapjelentésre nézve azonos szókat, mert hangtani törvényeink szerint nem magyarázható az egyik a másikból. Hogy a két szó alapjelentése azonos, az még a magyar nyelvből is kitűnik olyan példákból, mint: «az szantoföldec *megyeiben*», «az szántó-földeken, és azoknak *megyéjén* örömet terem» (Ny. Sz. II. 719), a melyekben a *megye* szó szakasztott ugyanazt jelenti, mint a *mesgye* szó. A «*districtus, comitatus*» jelentés is, mely mindig csak a *megye* szóhoz tapadt, semmi egyéb mint az eredeti «határ» jelentésnek alig mondhatjuk továbbfejlesztése, inkább csak más viszonyra való alkalmazása, hiszen magát a *határ* szót is akár hányszor egész terület jelölésére használjuk (v. ö. «a falu határa»), a mit németeink *hattert*-nak neveznek), csak úgy mint a német *mark* szó, mely a latin *margo*-nak rokona, határt is de bizonyos határok közt fekvő egész területet is jelent. Hogy a *mesgye* szó soha ilyen jelentést nem vett föl, szintén azt bizonyítja, hogy a *mesgye* meg a *megyē* külön-külön kerültek a nyelvünkbe. Az iránt sem foroghat fön a legkisebb kétség sem, hogy honnan kaptuk az egyiket és honnan a másikat: a *mesgye* (1263-ban még *mesda* l. Ny. Sz. II. 786) az ószlovén *mežda*-nak felel meg, a *megye* pedig nem lehet más, mint a horvát-szerb *medja*, mert a többi szláv nyelvekben — kivéve a bolgárt, a mely az ó-szlovénnel együtt *mežda* alakot tüntet föl — a mint már egy ízben láttuk, olyan alakokat öltött e szó, a melyekből lehetetlen a magyar szók alakját kimagyarázni (újszl. *meja*, cs. *meze*, or. *meža*, lengy. *miedza* stb.). Nem hihető, hogy a horvát-szerb nyelvből került *megye* szó egy és ugyanabban az időben honosodott meg nyelvünkben, mint az ószlovén *mežda*-nak megfelelő *mesgye*, de alig hihető, hogy egy sajtáságos, már korán

kifejlődött institutióink, a milyen a megerendszer, későbbi korban nevet cserélt volna. Ha e rendszerrel együtt egy latin vagy német név került hozzánk és hosszú használat által megerősödött, nem valószínű, hogy később szláv szóval fölcserélik a magyarok a megszokott régi nevet. Tisztán a véletlennek köszönhetjük, hogy ezen a szláv eredetű magyar szón megismerhetjük a horvát-szerb eredetet, hiszen van a nyelvünkben száz meg száz szó, melyeken semmi hangtani kriterium nem sejteti velünk, hogy melyik szláv nyelvből kaptuk, itt pedig a puszta véletlen egészen sajátságos perspectivát nyit meg előttünk egy rég letűnt korba.*) De e kérdések további tisztázását történetiróinkra kell bíznom, mert minden további lépés, a melyet tisztán nyelvi tények kalauzolása mellett kísértünk meg, messze elvezethet az igazságtól. Csak egy ilyen csábító, de valljuk meg, még teljesen homályos kérdésre akarok rámutatni: egy-e a magyar *ispán* és a horvát-szerb *župan*, a magyar *főispán* talán a délszláv *veliki župan* «nagy zsupán» mintájára készült-e? Miklosich ugyan mindvégig meg volt arról győződve, hogy a magyar *ispán župan*, illetőleg *županü* (mert a szó már egy régi ószlovén kéziratban, a Codex suprasliensisben is előfordul) szóból lett, de még eddig senkinek sem sikerült a hangtani nehézségeket, melyek e föltevés ellen szólanak, leküzdeni. Azért hagyjuk egyelőre ezeket a megoldatlan kérdéseket és térjünk vissza ahhoz a kis szócsoporthoz, mely határozottan azt bizonyítja, hogy nyelvünkre már régibb időben a horvát-szerb nyelv is hatott.

A mint az ószlovénből átvett *mesgye* szó mellett a horvát-szerb eredetű *megye* szó honosodott meg a nyelvünkben, úgy találunk a fönt említett *rozsa* szó mellett is egy csak a horvát-szerb *rdja*-ból magyarázható *ragya* alakot. Ugyancsak erre a forrásra mutat a *parittyá* és *gatyá* szó *ty*-je. A *parittyá* szónak a horvát nyelvben *prača* felel meg, a többi szláv nyelvekben pedig a következő alakokat találjuk: ószl. *prašta*, bolg. *praštva*, *praštka*, újszl. *prača*, lengy. *proca* stb., sehol sem olyant, a melyből a magyar

*) A Nyelvtörténeti Szótár már 1055-ből idéz egy *mega*-ia-t, de az meg nem bízható, azonkívül ott találjuk a Decretum Colomani regis-ből a következő érdekes helyet: Ducis ministri qui in *mega* regis sunt, et regis qui in *mega* sunt ducis, ante comitem et judicem delitigent. (L. II. 719.)

szó meg volna fejthető. A *gatya* a hr.-szb. *gaće* szónak felel meg, míg a többi szláv nyelvek más meg más mássalhangzókat tüntetnek föl: ószl. és bolg. *gašti*, újszl. *gače*, or. *gači*, lengy. *gacie*, č. *hace* (a *gatě* alak a magyarból került a csehbe, a mint már a szókezdő *g* is mutatja). Végre az elavult *kútya* is csak a hr.-szb. *kuća* «ház»-ra vezethető vissza.

Ha végig tekintünk e pár szón: *megye*, *ragya*, *parittyá*, *gatya* [*kútya*] és szembe állítjuk az előbb tárgyalt *zsd*-s és *st*-s szókkal: *mesgye*, *rozszda*, *Pest*, *mostoha*, és ha megfontoljuk, milyen ritkán találunk egy-egy átvett szláv szóban olyan jellemző hangtani tüneményt, mely a szót határozottan ehhez vagy ahhoz a szláv nyelvhez tartozónak mutatja, lehetetlen át nem látnunk, hogy soha sem fog nekünk sikerülni éles határt vonni a különböző szláv nyelveknek a magyar nyelvre gyakorolt határai közt. Különösen nehéz, sőt lehetetlen lesz azt a határt csak a legáltalánosabb körvonalokban is meghatározni, melyet az épen említett pár szó, de első sorban a *megye* szó sokat mondó tanúsága szerint mindenestre a horvát-szerb nyelvnek kell tulajdonítanunk. Hogy legalább némileg elkülöníthessük a különböző forrásból eredhető szót, szemügyre kell vennünk minden hangtani tüneményt, mely kutatásunknak, legalább bizonyos fokig, biztos alapot ígér. Áttérek tehát az ószlovén nyelvnek egy másik, ha nem is olyan kizárólagos, mint az *št* és *žd*, de mégis elég jellemző vonására — az orrhangú hangzókra.

Említettem már, hogy az *orrhangú hangzók* valaha megvoltak valamennyi szláv nyelvben. E föltevés nélkül lehetetlen volna a szláv nyelvek egyes hangtani tüneményeit magyaráznunk, de említettem már azt is, hogy a lengyel nyelvet kivéve, csak a bolgár és a szlovén nyelv egyes nyelvjárásban maradt meg a régi nasalisnak a nyoma. A horvát-szerb nyelv csakúgy mint az orosz már a legrégebb időben elvesztette, ép úgy a cseh is. A legrégebb karantán szlovén nyelvemlékben, a X. században írt freisingi töredékekben is már eltűnőfélben találjuk e hangokat: az elég terjedelmes töredékekben csak egyszer találunk *en*-t az ószlovén *ę* helyén, különben következetesen *e*-t. Kicsikét gyakrabban találunk *ę* helyén orrhangú hangzót (*un*, *on*-nak írva) a rendes *u*, *o* mellett. Mi értjük tehát Jagićot, mikor szemben azzal a ténynyel, hogy az orrhangú hangzók a legtöbb szláv nyelvben, egyebek közt

a karantán szlovénben is, már a legrégebb időben eltűnedeznek, a *lencse* és *szerepcse* szókat nem meri későbbi korban átvettnek tekinteni (l. a *lencse* és *szerepcse* szók tárgyalását), hanem egy sorba helyezi a legrégebb időben meghonosodott szókkal, csakhogy a *cs* miatt azt véli, hogy más nyelvjárásból kerültek hozzánk. Tagadhatatlan, hogy nem lehet a szóban forgó hangok történetét lépten-nyomon követni, különösen hazánkban nem, a hol épen azoknak a szlávoknak, a kik itt egyedül tekintetbe jöhetnek, történetök úgy szólva nincs, nincs nemzeti irodalmok, a magyarok közt nagyobbára elvesztek, beléjük olvadtak, ki mondhatná, mikor? Soha e kérdésekben bizonyos valószínűségen túl nem juthatunk, de alig hiszem, hogy kényszerítő okok nélkül szabad oly merész föltevéshez folyamodni, mint több ízben Szarvas tette épen az orrhangú hangzókra nézve. Szarvas a Magyar Nyelvőr VII. k. 387. és k. lapján ezeket mondja: «Harmadszor legrégebb irodalmunk előtt a *rend* még teljesen ismeretlen; s első kodexeink, nevezetesen a bécsi és müncheni biblia a latin *ordo* szót következetesen *szere*nek fordítja: «Tetet nekem *zerevel* meg írnom: visum est mihi ex ordine scribere» (Münch. cod. 122.). E szerint majdnem biztosan meghatározható a kor is, a melyben a kölcsönvétel történt: az a tizenötödik század vége felé volt.» Ha Szarvasnak igaza volna, hogy a *rend* szó a XV. század vége felé került nyelvünkbe, abból az következne, hogy ekkor még a köztünk élő szlávok orrhangú hangzóval (*ǣ*-vel) ejtették azt a szót, a melyből a magyar lett. Alig fog szlavista akadni, a ki összevetve mind azt, a mit a szláv orrhangú hangzók életéről tudunk, ezt valószínűnek fogja tartani. A szláv nyelvészet szempontjából csak azt mondhatjuk, hogy az országunk nyugati határán lakó szlovének valószínűleg már a X. században *red*-et és nem *řed*-et ejtettek, azok a szlávok pedig, a kiktől a legtöbb szót vettünk és a kik tényleg *ředŭ*-nek ejtették a szót, bizonyosan már jóval a XV. század előtt eltűntek, beleolvadtak a magyarokba, de ha itt-ott kis töredékekben éltek is még a túlnyomó többségben levő magyarok közt, alig hathattak már úgy a magyar nyelvre, hogy egy olyan fogalomnak a nevét, a milyen a *rend*, az egész magyarság tőlök kaphatta volna. Nem tudom, Szarvas megfontolta-e ezeket a nehézségeket, mikor öt évvel később állítását még ridegebb alakban ismételte (Nyr. XII. 533.): «Ez adatra támaszkodva, a gondosabb olvasó emígyen

fog, így *kell* *) neki okoskodnia. A *rét* és *rend* egységének vitatója azt állítja, s ez állításához magamnak is csatlakoznom *kell*,*) hogy a *rend* legkorábban csak a XV. század második felében kerülhetett át nyelvünkbe.» Mindig bajos egy-egy szónak a korát abból megakarni határozni, hogy ekkor vagy akkor találjuk először emlékeinkben. Ha a *rend* szó átvétele az említett korban nem kényszerítene bennünket olyan föltevésre, mely nehezen egyeztethető össze azzal, a mit a szláv nyelvek életéről tudunk, az a körülmény, hogy a *rend* szó a legrégebb nyelvemlékeinkben elő nem fordul, jogot adhatna nekünk annak a kérdésnek a fölvetésére, nem újabb átvétel-e, ámbar a szó jelentése nem teszi nagyon valószínűvé, hogy a magyar *szér* és *sor* mellett lábra kaphatott volna ez az idegen szó, ha nem áll szolgálatában egy hatalmas idegen áramlattal, mely korántsem csak nyelvünket, hanem egész társadalmunkat is átalakítja. De mihelyt az a föltevésünk, hogy a *rend* szó újabbkeltű átvétel, összeütközésbe jön más téren észlelt tünetekkel, nincs jogunk egyedül abból a tényből kiindulva, hogy a szót a legrégebb codexeinkben nem találjuk, azt következtetni, hogy a szó akkor még nem is volt meg a nyelvünkben, nincs pedig azért, mert az ilyen negatív bizonyítéka biztosan építeni soha sem lehet. Szépen mutatja ezt a *csukni* igénk, tehát nyelvünkünk egy ősrégi alkotórésze. Ha a Nyelvtörténeti Szótárban keressük, alig hiszünk szemünknek: mindössze egy, e században megjelent szótárban van följegyezve, régebbi irodalmunkban pedig mindössze egy 1683-ban írt költeményben fordul elő. Ha abból, hogy a bécsi és müncheni codex az *ordo* szót következetesen *szér*-rel fordítja, azt szabad következtetni, hogy a *rend* szó akkor még meg sem volt a magyar nyelvben, mi mindent nem lehetne következtetni a sűrűn előforduló *zárni* meg a csakis a legeslegújabb időben fölbukkanó *csukni* sajátosság viszonyából?

Áttérek egy másik szóra, mely Szarvasnak újabban is alkalmat adott, hogy a szláv orrhangú hangzókra hasonló véleményt nyilvánítson. A Magyar Nyelvőr XIX. k. 476. lapján a Német-újvári Glossákban található *ronchyca* (= roncsika) «edény» szó viszonyát fejtegetve a Müncheni Codexban olvasható *rocška* «urceus» szóhoz, ezeket mondja: «Ez érdekes adat tanúsága annak,

*) A *kell* szót én emeltem ki az összefüggésből.

hogy a XV. század derekán egyes vidékeken, valószínűleg a Dunán túl, az orrhangú *ñ* még eléggé érezhető, élő hang volt. Hazánknak más vidékein azonban vagy kihalóban volt, vagy már egészen ki is veszett, a mint ezt a Münch. C. *rocska* szava bizonyítja.» Szarvas ezt 1890-ben írta le, Balassa cikke, a melyben azt bizonyítgatja, hogy a müncheni codex írója nem székely ember volt, a mint Simonyi mondta (Magyar Nyelv I. 176. l.), hanem «a Dunántúl nyugati részéről való», csak egy évvel később látott napvilágot (l. Hunfalvy Album 11. l.). Ha Balassa állítása igaz, a müncheni codex *rocská*-ja is a Dunántúlra mutatna és a nasalis meg a tiszta kiejtés nagyon szűk területen élt volna egymás mellett. Ebben ugyan semmi lehetetlenség nincs, de mindenesetre kevésbé valószínű a dolog, mintha két messze egymástól eső nyelvterületről volna szó, kevésbé valószínű a szláv csakúgy mint a magyar nyelv szempontjából. De ne complicáljuk a kérdést azzal, hogy a müncheni codex szerzőjének szülőhelyét is belekeverjük, hanem tekintsük magát a pusztá tényállást. A müncheni codexben kétszer egymásután olvassuk a *rocska* szót korsó jelentéssel, ezt az alakot megtaláljuk Molnár Albertnél is «*orca, scaphium*», Pápai Páriznál pedig «*Kammertopf*» magyarázattal, Comenius egy művének magyar fordításában meg ezt olvassuk: «A tejet a szolgáló leány feji a *rocskában*, fel fülűben avagy fejő sajtárban» (l. Ny. Sz. II. 1445.). Ezzel szemben áll a németújvári glossák *roncsika* «*vas*» alakja. Szarvas ebből az egy adatból azt a meglepő következtetést vonja le, «hogy a XV. század derekán egyes vidékeken, valószínűleg a Dunán túl, az orrhangú *ñ* még eléggé érezhető, élő hang volt.» Én semmikép sem tudom megérteni, hogy mikép lehet abból, hogy a németújvári glossákban egy *roncsika*-féle *magyar* szót találunk, azt következtetni, hogy ugyanabban az időben így vagy úgy beszéltek Magyarország valamely vidékén a *szlávok*. Mi még ma is egy egész rakás, a szláváságból átvett szóban nasalist ejtünk a hangzó után, a melynek a köztünk lakó szlávok nyelvében semmi nyoma sincs, mért nem ejthette a magyarok egy kis része a *roncsika* szót a XV. században *n*-nel, ha a szlávok tegyük pl. már a X. században el is vesztették az orrhangot a megfelelő szóban. Vagy az a tény, hogy eddig véletlenül máshol nem találtunk *roncsika* alakot, csak épen a németújvári glossákban, azt bizonyítja-e, hogy a szó csakis akkor került a nyelvünkbe? Hát akkor

mi következnek abból, ha ezeket a németújvári glossákat soha meg sem találták volna, vagy ha véletlenül a *roncsika* szó kimaradt volna belőlök? A *roncsika* szó tehát csak azt bizonyítja, hogy az ószlovén kéziratból jól ismert *račička* «στάμνος, urceus» szó ismeretes volt a köztünk élő szlávok előtt is, mert hogy ezek valaha bizonyos szókban orrhangú hangzót ejtettek, nem szorul már bizonyításra. Hogy a müncheni codexben és más helyen előforduló *rocska* közvetlenül az ószlovén *račička*-ból származott-e, vagy a nasalis már mintául szolgált szláv szóban is hiányzott, az ránk nézve teljesen közömbös lehet, mert úgy, a mint a németújvári glossák *roncsika* alakja nem bizonyíthatja, hogy első és egyetlen előttünk ismert följegyzése idejében a szlávok még ejtették-e a nasalist, ép úgy nem bizonyíthatja a müncheni codex *rocska* alakja, hogy az ő idejében már nem ejtették, nem bizonyíthatja először azért, mert egy kis vidéknek az ejtését tükrözheti vissza, másodszor pedig azért, mert nagyon jól képzelhetjük, hogy a magyar *rocska* akár egy orrhangú hangzóval ejtett *račička*-ból is lesz, úgy hogy a gyengén hallható nasalis az összetorlódó mássalhangzók (*csk*) előtt kiveszett. Azt t. i. nem szabad elfelejtenünk, hogy az ószlovenben a *ka* előtt nem tiszta *i*, hanem egy irrationalis, tehát alig hallható hangzó (*ɨ*, *ʔ*) állott, mely abban a korban, a melyről Szarvas beszél, már rég eltűnt; úgy, a mint a mai szláv nyelvekben sem leljük nyomát: az ószl. *račička*-nak megfelel az újszl. *ročka*, szb., or., cs., t. *ručka*. Hogy mennyire nem függ össze e két hang (az *ɨ* és irrationalis *ʔ*) története, azt fényesen bizonyítja a lengyel nyelv, ott a megfelelő *račzka* még ma is *ɨ*-vel hangzik, de a *cz* (ejtsd *cs*) és *k* közt már rég nem hallatszik hangzó.*) De hozzá jön még egy körülmény, mely még kétségesebbé teszi a *roncsika* bizonyító erejét. Ha Szarvas fölteszi, hogy ez a *roncsika* amúgy melegiben,

*) Az ószl. *račička* eredeti jelentése «kezecke», de fogocskát, fülecskét, és azután füles edényt is jelent. Az utolsó specialis jelentésben, melyet a magyar *roncsika*: *rocska* is mutat, a szót csak orosz nyelvjárásokból ismerem még, míg az ószlovén a *račička* mellett a *rača* «kéz» szó még egy másik származéka is, a *račičnica* éppen ezt a jelentést tünteti föl. Az igaz, hogy Loosnál egy tót *ročka*-t találunk «vödör» jelentéssel, de ez, a mint Miklosich is jelzi, magyar eredetű. A tótban az ószlovén *račička*-nak csak *ručka* felelhet meg, ez meg is van, de kezecskét meg markolatot, fogantyút jelent.

a mint a szlávoktól átvettük, belekerült a Németújvári Glossákba, föl kell tennie, hogy a szláv szó, melyből a *roncsika* lett, körülbelül ép úgy hangzott, mint a magyar. Szarvasnak joga is volt ezt föltenni, mert a szlavisták csaknem kivétel nélkül azt tanítják, hogy az ószlovén *q* *ō*-nak hangzott. No de épen a magyar nyelvbe került szláv szók története bizonyítja, hogy legalább őseink nem *ō*-nak hallották ezt a hangot, nem is helyettesíthették *on*-nal vagy *om*-mal az átvétel korában. Mikor nyelvünk történetének egy sajátos vonását, a rövid hangzóknak idővel egy fokkal nyiltabbá való fejlődését a meghonosodott szláv szókon keressük, egyetlenegy rövid hangzót sem találunk, a mely olyan következetesen nyiltabbá lett volna, mint az eredeti *o* hangzó. A mi szláv szó a régi időben a nyelvünkbe került, az a legtöbb esetben *a*-t mutat a szláv *o*-val szemben: *oblokü*: *ablak*, *obrokü*: *abrák*, *obrusü*: *abrosz*, *océlü*: *acél*, *okno*: *akna*, *opat*: *apát*, *opatica*: *apácza*, *stogü*: *asztag*, *stolü*: *asztal*, *bobü*: *bab*, *boj*: *baj*, *bojnik*: *bajnok*, *dojka*: *dajka*, *drob*: *darab*, *gobino*: *gabona*, *glogënja*: *galagonya*, *golq̄bī*: *galamb*, *gnoj*: *gana*, *grot*: *garat*, *gorazdü*: *garázda*, *igo*: *iga*, *kokoši*: *kakas*, *kolačī*: *kalács*, *konica*: *kancza*, *kopati*: *kapálni*, *kosa*: *kasza*, *potokü*: *patak* stb. stb. Hihetetlen, hogy a régi *on*, *om* megmaradt volna, az minden bizonynyal rendszeren *an*-ná, *am*-má lett volna. Tényleg azonban nem csak a *roncsika*, a melyből kiindultunk, hanem a többi szókban is rendszeren *on*-ot vagy *om*-ot találunk az ószlovén *q* helyén: *abroncs*: *obračē*, *bolond*: *blūdū*, *csombor*: **čq̄brī*, *donga*: *daqa*, *dorong*: *draḡū*, *gomba*: *gq̄ba*, *goromba*: *grq̄bū*, *kompona* «*libra*, *wage* PPB. merő serpenyő Sz. D.»: *kaq̄pona*: *koncz*: *kq̄sū*, *kondor*: **kq̄drī*, *konkoly*: *kq̄kolī*, *korong*: *krq̄gū*, *ontok*, «*trama*; *rast*, *balken* PPB. [einschluss, eintrag]»: *atükü*, *ontora*, *ontra* (l. a Tájsszótárt): **atorū*, *porond*: *prq̄dū*, *szombat*: *sq̄bota*, *szomszéd*: *sq̄sēdū*, *tompa*: *tpū*. Ez a domináló *on*, *om* világosan mutatja, hogy a magyarok nem *o*-t, hanem *u*-féle hangot hallottak az orrhang előtt. Ezt a régibb hangot ki is tudjuk egyes szókban még mutatni. A *munka* (= ószl. *mąka*) szóban még ma *u* t ejtünk és ezt az *u*-t szabad talán a legrégebb időből megmaradt-nak tartanunk. Az igaz, hogy *nk* előtt a régibb *o* is *u*-vá változott, de figyelemre méltó, hogy a Halotti Beszéd, melyben 3 ízben találunk *uromc*-ot *o*-val a mai *urunk* helyett, a mi szavunkban *u*-t mutat: «ez *muncas* világle». A *dorong* szót, mely *durung* alak-

ban is él tájszólásainkban és ilyen alakban átment a szerb nyelvbe is (*durunga*), mellőzöm, mert ebben is gutturalis következik az *on*-ra, nincs tehát kizárva a lehetőség, hogy *durung* : *dorong*-ból úgy lett, mint *urunk* : *uronk*-ból. De van ezenkívül még egy pár szó, a melyet a legrégebb följegyzésekben *u*-val találunk, ilyen a *szombat* (okleveleinkben gyakran *Zumbot*, *Zumbothel*), ilyen valószínűleg a *bolond* (Anonymusnál *Blundus* = Bolondos vagy Bolondócz?) és ilyen a később még említendő *galamb* (= ószl. *golābi*), mely egyszer még *golumb* alakban mutatható ki.*) A mint a Halottt Beszéd *munda* alakja most *monda*-nak hangzik, a mint az ott olvasható *paradisum* helyett most *paradicsom*-ot ejtünk, *nopun* helyett *napon* alakot, így lett nyilván a mi szavainkban is az *on*, *om* régiebb *un*, *um*-ból, csak hogy ez a hangfejlődés nagyobbára legrégebb codexeink ideje előtt megy véghez, azért csak egy-két szónál sikerül még e hangfejlődést meglesnünk.

Mielőtt e tényekből levonnám a következtetést, hadd lássuk, milyen hang szokott a magyar *o*-nak az ószlovénban megfelelni (a hangzó illeszkedés által keletkezett *o*-król nem szólok). Említettem már, hogy a szláv *o*-nak rendesen nem *o*, hanem *a* felel meg. Én *a*-t több mint háromszor annyi szóban találtam, mint *o*-t, az *o*-s szók felében pedig az *o* *p* után, azaz az *o*-val rokon ajakhang után áll (*pogány*, *pohár*, *pogácsa*, *pokrócz*, *poloska*, *ponyva*, *posztó*, *szapora*, *topoly*). Ha tehát az ószlovén *q*-nak rendesen *on*, *om* felel meg és csak kétszer vagy háromszor *an*, *am* (a később tárgyalandó *galamb*, *parancs* és a *pisztrang*-*pisztráng* szókban), akkor szabad állítanunk, hogy a magyarok soha *o* hangot nem hallottak az ószlovén *q*-ban. Az *o*-k egy másik része ószlovén *u*-nak felel meg : *ábrosz* : *obrusü*, *csoda* : *čudo*, *gonosz* : *gnusü*, *karácson* : **kračunü koma* : *kumü-kuma*, *konyha* : **kuhnja*, *korpa* : *krupa*, *mohar* : *muhar*, *ozsonna* : *užina*, *szolga* : *sluga*, *zsolozsma* : *služiba*. De van még egy csoport *o*, a melyekkel alább külön fogunk foglalkozni, ezek az ószlovén *ü*-nek felelnek meg, például szolgáljon addig is *rozs* szavunk, mely ószlovén *rüžī*-nek felel meg. E szerint három lehetőség előtt állunk : a magyarok az ószlovén *q*-ban az orrhang előtt

*) L. Ny. Sz. I. 31. az 1. Aj, Aj alatt : Transiens ad occidentem, flectitur et tangit quoddam præcipitium, quod Peteraya dicitur tendit ad viam præcipitem, quæ *Golumbaya* dicitur. (1224-ből Magyar Sion I. 291).

vagy tiszta *u*-t hallottak, vagy olyan irrationalis hangzót, mint a milyent pl. a *rŭži* szó tőjében hallottak, vagy végre hallhattak olyan hangot, a mely nem volt tiszta *u*, de nem is esett teljesen össze az *ŭ*-val.

Nézzük most már, mit szólnak ehhez a magyar nyelvbe került szláv szókból nyert eredményhez a szláv nyelvekben található tények. Nyomban föltűnik, hogy a legtöbb szláv nyelvben (a horvát-szerbben, csehben, tótban, lauziczi szerbben, oroszban) az ószlovén *q* helyén *u*-t találunk! Hogy ez a tény milyen nehezen egyeztethető össze azzal a föltevással, hogy az ószlovén *q*-ban tiszta *o* hallatszott az orrhang előtt, az kirí Jagić egy különben igen tudós czikkéből is, melynek czíme: Wie lautete *Ń* bei den alten Bulgaren (Archiv für slav. Phil. III. 312—357). Ide iktatom e czikkéből a legfontosabb nyilatkozatokat, a melyek egész kérdésünkre világot vetnek. «Je enger man sich — mondja Jagić a 312. lapon, — die Beziehung des Altslovenischen zur Sprache der einst an der mittleren Donau ansässig gewesenenen Slovenen denkt, desto sicherer gestaltet sich diese Annahme und Behauptung. Denn wenn die Ueberreste jener Slovenen noch jetzt den altsloven. Vocal *Ń* als *o*, *ou* und *oj* aussprechen, so kann vor Jahrhunderten nur ein *on* dieser jetzt des Nasals entkleideten Aussprache zu Grunde gelegen haben.» A 314. lapon így folytatja: «Auch das serbisch-kroatische *u* für *Ń* wird aus *on* zu erklären sein, aber durch den Uebergang des *on* zu *un*, welches noch in einigen Ueberresten sichtbar ist, so in *dumbok* und *gunbok* (altslov. глѣбокъ), *dunbrava* (altslov. дѣбрава), vergl. Književnik III. 383, *kundrov* neben *kudrov* (altslov. кѣдръ). Ob auch das Russische und Čechische mit dem Lausitz-serbischen diesen Entwicklungsgang durchgemacht, um von *Ń* zum jetzigen *u* zu gelangen, das kann fraglich sein, immerhin steht auch ihnen die einstige Aussprache des *Ń* als *on* am nächsten, um als Ausgangspunkt genommen zu werden.» Hogy Jagić azt valószínűnek tartja, hogy tiszta *o*-ból függetlenül egymástól annyi nyelvben *u* fejlődött volna, és hogy nem keresi ennek az *u*-nak a csíráját már magában az *q*-ban, az annál csodálatosabb, mert a 313. lap ¹⁾ jegyzetében igen határozottan rámutat, hogy tiszta *o*-t még az újszlovénben sem találunk: «Für die Lautphysiologen muss ich freilich hervorheben, dass dieses *o* (= *Ń*) durchaus nicht dem gewöhnlichen *o* gleich lautet, sondern

in der Aussprache zwischen *o* und *u* liegt, und so ausgesprochen wird, dass sich die Mundöffnung zur Hälfte grösser als bei *u* und zur Hälfte kleiner als bei *o* erweitert.» Jagié ezzel szemben a bolgárok nyelvében olyan tüneményeket talál, a melyeket csak úgy vél megmagyarázhatni, ha fölteszi, hogy a régi bolgárok az *q*-t *â*-nak ejtették (l. különösen a 356. és k. l.). Ezzel szemben rá lehet mutatni arra a kétségtelen tényre, hogy a régi *q* helyén csaknem valamennyi bolgár nyelvjárásban szakasztott ugyanazt a hangot találjuk, a mely a régi *û* helyén található.*) Ebből a találkozásból le is vonta egy fiatal, tehetséges bolgár tudós, Conev, a consequentiákat és a régi *q*-nak τ^n hangzást tulajdonít. (Stornikŭ za narodni umotvorenija, nauka i knižnina IV. köt. Szófia, 1891. 504. l.) Egy időben vele vetette föl Sobolevszki a már említett művében (Drevnij cerkovno-slavjanskij jazykŭ. Moszkva, 1891. 37 l.) azt a kérdést, nem hangzott-e az *q* legalább a régi írók egy bizonyos kategóriájánál az orron át ejtett *û*-vel. Ha most már visszatérünk a magyar nyelvben meghonosodott szláv szókra és arra emlékszünk, hogy azok világosan mutatják, hogy az *q*-ban az itt lakó szlávok vagy *û*-t vagy egy *u*-féle hangot ejtettek, nyilvánvaló, hogy Jagié téved, mikor czikkének végén (az i. h. 357. l.) azt hiszi, hogy az ószlovén *q* kiejtése is az ószlovén és bolgár nyelv identificálása ellen szól és amannak pannoniái eredetére vall. (Jagié akkor, 1879-ben még Pannoniában kereste az ószlovén nyelv hazáját.)

Említettem már, hogy csak két szóban találunk a magyarban *a*-t a nasalis előtt az ószloven *q*-val szemben a *galamb* és a *parancs* szóban (a *pisztrang*-ról, mely az irodalmi nyelvben *pisztráng*, később lesz szó; hogy a székely *lanka* szó szláv-e, nem bizonyos). Hogy az olyan szót, mint *galamb*, mikép vehette föl Potebnja a többi argumentumok sorába, a melyek az *q*-nak egy eredetibb *â* hangzását látszanak bizonyítani (l. Archiv f. slav. Phil. III. 616. k.), azt nem értem. Ha a magyar hangok történetéről nem is

*) A tudós Drinov, a ki maga is született bolgár, 4 csoportba osztja a bolgár nyelvjárásokat és csak is egy csoportnak kis részében constatál eltérést, itt sem teljeset, a két hang fejlődésében (l. Arch. f. slav. Phil. V. 370—376. Az eltérés C. csoport d) alosztályában található a 375. l.).

tudott semmit, mégis föl kellett neki tűnnie, hogy a magyar szóban még egy *a* van és hogy annak az ószlovénben *o* felel meg: a *galamb*: *golqbi*-ből tehát csak azt következtethette, hogy az *q* *ō*-nak hangzott. Ugyanezt lehetne a *parancs* szóból következtetni, mert a mint az első *a*-nak az ószlovénben *o* felel meg (*porqčiti*: *parancsolni*), a második *a*-nak is *o* felelhetne meg. De már láttuk, hogy az esetek nagy többsége ilyen fölfogás ellen tiltakozik, hogy az *q*-nak eredetileg *un* vagy *um* felelt meg, sőt épen a *galamb* szónak ilyen régiesebb alakját a *golumb* alakot tényleg meg is találtuk, az *a*-t tehát a *galamb* és *parancs* szók második tagjában, a mely helyett *o*-t kellene várnunk (**galomb*, *paroncs*), más módon kell magyaroznunk. A magyarázat, azt hiszem, nem nehéz. A nyelvünkbe került szláv szókbán, annyszor találunk a két első szótagban két teljesen azonos hangzót, hogy ezek hatása alatt könnyen lehetett egy **galomb*, **paroncs*-ből a mai *galamb*, *parancs*. A sok példából csak olyanokat választok ki, a melyekben két *a* következik egymás után: *ablak*, *asztal*, *asztal*, *darab*, *galagonya*, *ganaj*, *garat*, *haraszt*, *kacsa*, *kakas*, *kalapács*, *kazal*, *lazac*, *malaszt*, *palaczk*, *pamat*, *panasz*, *parlag*, *patak*, *patvar*, *szalad* «malz».

Potebnja a föntebb említett helyen a *parancs* szót nem említi, de említi a *galamb* mellett a *pisztráng* szót is. Én ezt külön hozom föl, mert rendszeren *pisztráng*-nak mondjuk, meg azért is, mert e szóban az *a* (*á*) hang nem magyarázható úgy, mint a *galamb* és *parancs* szókbán. Megvallom, kielégítő magyarázatot eddig nem is találtam. Szarvas régebben (Nyr. VIII. 389) a *ráncz* szót a régi német *runze*-ből magyarázta, a melynek a mostani *runzel* kicsinyítője, és e magyarázat támogatására a «Szűzek koszorújá»-ból egy *rontzosság* szót idézett. Ha ezzel a *ráncz* szó kapcsolatba hozható, a *runze*-ből való származása csaknem bizonyos, de maga Szarvas a Nyelvtörténeti Szótárban ugyan csak azt a szót a *rongyosság*, *roncsosság* alá helyezi és *ronczosag*-nak írja. Így hát ez az összeállítás: *ráncz*; *runze*, mely egy régibb **pisztráng*-ból lett *pisztráng*-hoz analogiát képezhetne, megint kérdésessé vált. Tekintve azt, hogy azon a területen, a hol a magyarok eleinte letelepedtek, a hegyi patakokban élő *pisztráng* elő sem fordul, nem lehetetlen, hogy a szó nem is került az ószlovénből, hanem hazánk északi vidékén talán a lengyelektől történt az átvétel. A lengyelek, a kik *pstrąg*-nak nevezik ezt a halat, a mai *ō*-nak ejtett *q*-t régeb-

ben még *ā*-nak ejtették. Annyi bizonyos, hogy az egy *pisztráng* annyi más felé mutató adat ellenében nem bizonyíthat semmit sem.

Levonhatom immár a mondottakból a végső következtetést. Az ószlovén *g*-nak a magyarban rendszeren *on*, *om* felel meg, de ki-mutatható, hogy ez régibb *un*, *um*-on alapul.

Így hát az idetartozó szók régisége mellett két körülmény szól, az egyik az, hogy az orrhangú hangzók a legtöbb szláv nyelvben nagyon korán eltűntek, a másik pedig az, hogy e szók az egy *munkát* kivéve, olyan hangtani processuson mentek keresztül, mely nagyon valószínűvé teszi, hogy jóval a XV. század előtt kerültek a nyelvünkbe. Mert csak így érthető, hogy bennök az *u* hang a régi *u*-kkal együtt *o*-vá változott. Maga a főntebb említett *roncsika* is átment már ezen a változáson, tehát már azért sem tartható olyan késő átvételnek és semmikép sem tekinthető az egykori szláv kiejtés hű másának. Az igaz, hogy a Nemetújvári Glossákban az első kéztől származó, 1470-ben leirt szókban még sűrűn találjuk a régibb zártabb hangzót, tehát *u*-t *o* helyett, *o*-t *a* helyett stb., de épenséggel nem ritka az újabb alak sem: a *rum-tas* desolatio 201 mellett ott találjuk a *romlas*-t 3, a *tompa* 70, *parancholatott* 84, *zolosma* 7, *zolgaltatast* 85 egészen a mai hangzókat mutatják, vagy hogy az *o*: *a* sorból is idézzek példát, *morha*-t olvasunk ugyan a mai *marha* helyett 379 (így írja még a második kez is 280, 292), de már az ószlovén *nevolya*-ból lett *nyavalya* a mai alakot mutatja 33, 281, 322, 325, 327.

Hátra van még egy pár szó, a melyben hiányzik a magyarban az orrhang, ilyen a régi nyelvben sűrűn található, de ma sem teljesen kihalt *múka* (*munka* mellett), a *duga* = *donga*, a *pók*, a *putnok* és még egy-kettő, a melyet ezúttal elhagyok, mert nem vagyok velök egészen tisztában.

A *múka* nyilván a magyar nyelvben lett *munka*-ból a még ma is élő *mūka* alakon keresztül és összehasonlítandó a *pénz-píz*-féle alakokkal *pénz-pinz* helyett. A *duga* is így lehetett a *donga*-nak eredetibb **dunga* alakjából, de lehet későbbi átvétel is a horvát-szerbből, a hol *duga* szakasztott ugyanazt jelenti, mondom, a horvát-szerbből; mert az újszlovénre gondolni nem lehet, mert ott *doga*-nak híjják a *dongát*, a *tótból* vagy *ruténből* sem jöhetette szó, mert ott a *g* már rég időtől fogva *h*-vá fejlődött: t. *dúha*, rut. *duhy*

(több. sz.). A Nyelvtörténeti Szótár és a Tájsszótár különben meg sem említik e szót, Kresznerics Szabó Dávidból idéz egy duga-donga szót, Szinnyei adatai szerint csak a Dunán túl ismerik. A *pók* szó, mely ószlovén *pačkū*-nak felel meg, bizonyosan úgy vesztette el a nasalist, mint a *munka* mellett talált *múka*: **paúk*-ból azután *pók* lett, úgy mint *csauka*-ból *csóka* (l. Nyv. IX. 55). A székely *pank* (háló) még megőrizte az *n*-t, a Magyar Nyelvőr II. k. 521 *ponkáló*: *pókháló* alak van közölve. Ezekkel szemben a *putnokfű* valószínűleg újabb átvétel. Hogy a *putnok* szláv eredetű, ahhoz kétség nem férhet, mutatja már a szlávos *nok* (-nik) képző is. A szótője *put* utat jelent (szerb *put*, t. *pút*, cseh *pouť*, orosz *putĭ*), a *putnok* e szerint annyi lehetne, mint az utifű, a német wegerich, a latin plantago. Hogy a magyar *putnok* nem ezt, hanem más ajakos virágot jelent (a pulegiumot), az nehézséget nem okoz, hiszen az nem ritkaság, hogy az idegen nevek más fajra ragadnak. Hogy a nevet honnét kapták, nem állapítható meg biztosan, de az ószlovénből nem igen kaphattuk, mert ott az utat *putĭ*-nak híjják, az úti fűvet pedig *putĭnikū*-nak híhatták, úgy mint az «utas»-t, de a szó csak ez utóbbi jelentésben mutatható ki. Miklosich a Die slavischen Elemente im Magyarischen című értekezésében egy tót *putník*-ot említ, a mely az Etymologisches Wörterbuchban (258 l.) *cseh*-nek van mondva, de se a *cseh*, se a tót szótárak nem tudnak ilyen jelentésű *putník*-ról, a tót *pútník* és a cseh *poutník* utast, búcsújárót jelent. Hogy valóban nincs ilyen jelentésű szó, arra nem kisebb tekintélyt hozhatni föl, mint Šulek Bogoszlavot, a ki botanicus is, nyelvész is és tót is volt, és mégis a horvát-szerb *putnica* latyrus tuberosus mellé csak az oroszból tudott hasonló nevet állítani: *putníkū* linaria, plantago. Miklosich munkáiban gyakran fölcserélődik a «cseh» és a «tót» jelző; ezúttal kitűnik, hogy a szó valószínűleg sem cseh, sem tót. Hogy a *putník* elnevezés különben élhetett, sőt élhet a nélkül, hogy ki volna mutatva még ma is valahol a szerbek vagy tótok közt, arra vall az újszlovén *pôtnjak* is, a mely plantago major-t, meg *popôtník* cichorium intybus, mely mind a kettő a *pôt* út-ból származott.

Még csak egészen röviden akarok a másik orrhangú hangzóról, az *ġ*-ről meg emlékezni. Ámbár a magyar nyelvben nem észlelünk az *ġ*-nek megfelelő hangon olyan változást, mint az *q*-ból lett hangon, mégis már magában a nasalis meglévése is a mellett

szól, hogy az olyan szók már régen, az ószlovénből kerültek a nyelvünkbe. Ilyenek a *gerenda* : *gręda*, *lencse* : *lęsta*, *péntek* : *pię-tükü*, *rend* : *rędū*, *szerencse* : *sręsta*. A *mészár* aligha későbbi időben került hozzánk, valószínű tehát, hogy **menszár* (ószl. *męsarū* v. ő. *męso* hús)-ból lett, csakúgy a mint *péz* hallható *péńz* helyett. Nem is találunk a szláv nyelvekben egészen megfelelő alakot, mert a horvát-szerb meg az újszlovén *mesar*-ban ugyan szintén *e*, de rövid *e* hangzik az első szótagban. Ellenben nem lehetetlen, hogy a *vitéz* szó nem az ószlovén *vitęzi* szón alapul, hanem a horvát-szerb *vitez* (azaz *vítęz*, rövid *i*, de hosszú *é*-vel) alakon. Hiszen tudva levő dolog, hogy ugyan ettől a harcziás testvér-néptől kaptuk a *dalia* szót is (a török *deli* csak a délszláv nyelvekben öltötte a *delija* alakot), a *huszár* szót (l. Nyv. X. 67) és bizony az sem véletlenség, hogy Miklosich a magyar *bajnok*-kal szembe csak az egy szerb *bojnik*-ot állítja, mert ámbár a *boj* szó, a melytől a mi *baj* (**bajt* kívni) szónk lett, megvan valamennyi szláv nyelvben, a *bojnik* csakis a horvát-szerbben található (a cseh, tót, lengyel a harcziást *bajornik*-nak mondja, az orosz *bojecü*-nak, az újszlovén *boják*-nak.)

Hátra van még az ószlovén nyelvnek még egy jellemző hangtani vonása, a *kétféle irrationalis hangzó ű és ȳ*. Eredetre nézve *ű* gyakran régi *u*-ból, *ȳ* pedig *i*-ből lett: ószl. *dūštī* = litván *duktė* (v. ő. szanszkrit *duhitā* gör. *δουτήρη*), ószl. *noštī* = litván *naktis* *) v. ő. lat. *nocti*-um. A szláv nyelvek sok hangtani tünetménye bizonyítja, hogy valaha valamennyi szláv nyelvben megvoltak ezek az irrationalis hangzók, de a bolgárt kivéve, egyetlen egyben sem maradtak meg, valamennyiben már nagyon korán eltűntek, helyökön ma vagy semmit sem találunk vagy tiszta hangzót. Említésre méltó még egy másik körülmény is. A két irrationalis hangzó a legtöbb szláv nyelvben teljesen összefolyt, úgy, hogy *ű*-nak, *ȳ*-nek is ugyanaz a hangzó felel meg, kivételt csak az orosz nyelv tesz, melyben *ű*-nak, ha ugyan teljesen el nem tűnt a szóban, következetesen *o* felel meg, *ȳ*-nek pedig *e*, kivételt, mondom, csak az orosz tesz és a tót nyelv, melyben egyes vidéken a régi különbség szintén még visszatükröződik, míg a szerbben

*) A szóvégén álló mássalhangzó a szláv nyelvekben eltűnt, hogy *kt*-ből bizonyos esetekben *št* lett, azt láttuk már.

ű-nak, ı̇-nek egyaránt *a*, az újszlovénben *e* (más nyelvjárásokban *a*), a csehben *e*, a lengyelben is *e* felel meg (csak hogy a lengyelben az ı̇ emléke mégis él a gyakran előtte meglágyult más-salhangzóban: ószl. *dīnī*: l. *dzien*, de ószl. *dūhū*: l. *dech*). A mondotaktából látjuk, hogy ez irrationalis hangzóknak különböző hangzók felelnek meg a mostani szláv nyelvekben: *a*, *e*, *o*, a bolgár nyelvben a különböző vidékeken más meg más hangok hangzanak a régi ű, ı̇ helyén, egyebek közt olyan tompa hangok is, melyek nagyon közel állhatnak az ószlovén ű, ı̇ hajdani hangzásához. Jagić az Archiv f. slav. Phil. IV. k. 400. l. így kísérti meg a nehezen jellemezhető hangok egyikének, az ű-nak meghatározását: «Ich würde also, die Einheitlichkeit des urslavischen ɾ-Lautes vorausgesetzt, diesen ɾ zum Unterschiede vom altrussischen, alt-polnischen etc. eine minder ausgeprägte Färbung nach einer Richtung hin zuschreiben, einen solchen dumpfen Klang, aus welchem in der weiteren Entwicklung weder nach *e* (ein breit offener, harter Laut), noch nach *o*, noch nach *a* der Weg versperrt war.»

A következő lapon pedig, a hol arról szól, hogy a horvát-szerb nyelvben *e* két irrationalis hang már a történelőtti korban egybe folyt, ez egybefolyásról ezt mondja: «Diese Ausgleichung konnte geschehen, so lange die Vocale ɾ und ɿ noch in der Phase ihrer ursprünglichen lautlichen Geltung sich befanden, wo zwischen ɾ und ɿ der Unterschied hauptsächlich in der Breite und Enge des dumpfen Klanges bestand.»

Ha a magyar nyelvbe került szláv szókat vizsgáljuk, valószínűnek mondhatjuk, hogy a magyarok az ű-t *u*-féle, az ı̇-t pedig *i*-féle hangnak hallották, de határozottan állíthatjuk, hogy ezt a két hangot, a mely a legtöbb szláv nyelvben már a legrégebbi időben összefolyt, a köztünk élő szlávok élesen megkülönböztették. Mind a két körülmény rendkívül fontos, úgy a szláv nyelvészetre, mint a nyelvünkbe került szláv szókronológiájára nézve. Kezdjük a szó végén álló ű-ı̇-vel, mert ott találjuk a legtöbbször ezt a két hangot. Az a sok mássalhangzóra végződő szó, t. i. a melyet a mai szláv nyelvekben hallunk, régebben egytől-egyig ű-ra vagy ı̇-re végződött. Ha *e* helyen azt mondjuk, minden most mássalhangzóra végződő szó tompa már-már elhaló hangzóra végződött valaha, ez a jellemzés nem csak az ószlovénre, hanem az árpádkori magyar-

ságra is, így azután érthető, hogy az ószlovénben *ű-ra* vagy *ř-re* végződő szónak a magyarban is, csak úgy mint a mostani szláv nyelvekben mássalhangzóra végződő szó felel meg: az ószlovén *popű*-nak a mostani szláv nyelvekben *pop*, a magyarban *pap* felel meg. Hogy a magyarban akkor, mikor a mai *nagy*, *álm*, *szerelm* s a többi szók még úgy hangzottak, hogy *nogyu*, *álm*, *szerelmü* stb. (l. Nyr. IX. 103), az ószlovénben *ű-ř-re* végződő szók még tompa hangzóra végződtek, az csaknem bizonyos, azért a teljesen magában álló *popu*-fenerii, a melyet Nagy Gyula egy 1229-ben kelt okirattól közöl (Nyr. VII. 175) hitelt érdemel. Gyakrabban találjuk a mai *halom* szót *holm* alakban, magánál Anonymusnál 3-szor, de nem egészen kétségtelen, hogy szláv eredetű-e a szó. Ide tartozik még a magában álló *Cerufa*, melyet Jerney a Magyar Nyelvkincsekben 1193. évszámmal közöl, föltéve, hogy hiteles az adat, és hogy a *cser* szavunk valóban az ószlovén *cerü*-nek felel meg. Látni való, hogy az eredmény nem nagyon kielégítő: mi legfőljebb lehetségesnek mondhatjuk, hogy a magyarok az ilyen szláv szók végén még valami hangzófélet hallottak, a mely hasonlithatott ahhoz a nemsokára eltűnt tompa hangzókhoz, melyeket a most mássalhangzóra végződő magyar szók végén is ejtettek. E szerint a mai magyar nyelvben az *ű-ř-re* végződő szókkal szemben, mássalhangzóra végződő szókat kell várnunk. A szók nagy többsége valóban ilyen alakot mutat a magyar nyelvben: *oblokü*: *ablak*, *ocëli*: *acél*, *obračű*: *abroncs*, *obrusü*: *abrosz*, *stogü*: *asztag*, *stolü*: *asztal*, *bratü*: *barát* stb. stb. Ezzel szemben áll Miklosich egy téves állítása, mely minálunk egy gyakran ismételt helytelen föltevessel szoros kapcsolatban áll, a mely talán még most sem vesztette el teljesen hitelét. Miklosich a Die slavischen Elemente im Magyarischen című értekezésének a bevezetésében a 7. lapon c) pont alatt (a Wagner-féle 2-ik kiadásnak csúfolt lenyomatban a 44. l.) abból indul ki, hogy a «finn» nyelvek szeretik a kéttagú szókat és azért idegen egytagú szókhoz gyakran rövid hangzót tesznek hozzá, azután áttérve a magyar nyelvre, ezeket állítja: «Darauf beruht die Anfügung eines a, e an mehrere, vielleicht schon früh entlehnte, einsilbige slavische Wörter: bika byкъ; buja buj; görbe гръбъ; koma kumъ; néma нѣмъ; páva pavъ; pusztá pustъ; púzsá puž; tompa tapъ; tiszta tis; viza vyz. Dieses a tritt jedoch auch in einigen zweiseilbigen

Wörtern ein: ontora, ontra atorъ; garázda gorazdъ; pesztercze pestřec; dutka dudek; ritka ředъkъ; vizsla vyžel.» A mi nyelvészeink ellenben úgy fogták föl a dolgot, hogy az ilyen *a* (*e*) ószlovén ű-ből lett.¹⁾

Az egyik olyan tévedés mint a másik. Ha végig vizsgáljuk Miklosich példáit, egyik a másik után eltűnik és marad mindössze egy-két tájszó, melyről utoljára lesz szó. Mindenek előtt ki kell főrűlnünk e sorozatból minden melléknevet. Nem fől-tűnő-e, hogy míg az ide tartozó főnevek egész serege mássalhangzóra végződik és alig található egy pár, melyek *a*-ra végződnek, a melléknevek végén épen ellenkezőleg csaknem egytől-egyig *a*-t találunk? A *görbe* szót, mint kétségeset elhagyva,²⁾ 16 szó marad Miklosichnál, ezek közül 6 a melléknév: *buja*, *néma*, *puszta*, *tompa*, *garázda*, *ritka*.

Nincs fölemlítve a föntebb tárgyalt *csorba*, a *drága*, *goromba*, *tiszta*, *szapora* és a kétséges *barna*. Érdekes, hogy szemben ezekkel a *bolond*, *gonosz*, *kondor* melléknevek mássalhangzókra végződnek, de nyilván csak azért, mert eredetileg főnevek voltak: *bolond* = ószl. *blāđū* error, a *gonosz* = ószl. *gnusū* sordes, scelus, *kondor* = egy biztosan következtethető ószl. *kqđrī* hajfürť. Tehát nyilván való, hogy a mellékneveknél egy külön ok forgott fönn, a miért a mi nyelvünkben *a*-ra végződnek, ez a mellékneveknek különböző alakja a különböző nemekben. *Nēmū* csak hímnemű egyes nominativus, a nőnemű *nēma*, a köznemű *nēmo*; a magyar *néma* alak minden bizonynyal nem a *nēmū*, hanem a nőnemű *nēma* és a köznemű *nēmo*-ra vezetendő vissza. Ez utóbbi

¹⁾ Budenz már 1868-ban tehát még mielőtt Miklosich értekezése napvilágot látott, azt mondja a Ny. Közl. VI. k. 310. lapján: «A magyar *pára* alkalmasint közvetlenül a szláv *pav* (olv. páv)-ból való, ennek eredeti ь véghangzója (*parъ*) a magy. rövid vég *a*-ban levén meg (v. ö. *drága* = *dragъ*).» Munkácsi 1882-ben (Nyr. XI. 142) ezeket mondja: «A magy. *bika* végső hangzója mint sok más szóban a szláv ь hangból lesz» (v. ö. Ny. Közl. XVII. 121, a hol már egy évvel előbb is ugyanazt állította). Balassa még 1884-ben is a *bika* és *czékla* szó végső *a*-ját így magyarázta (Ny. Közl. XIX. 160). Én is lehetségesnek tartottam régebben ezt a magyarázatot (l. Ny. Közl. XVIII. 353, a *koma* szó fejtegetését.)

²⁾ L. Budenz Ugor Szótár 61. l. és Nyr. X. 348. Simonyi ugyan újabbán megint védelmébe veszi Miklosich állítását (Magyar Nyelv II. 214), de eldöntöttek azért a kérdést még nem lehet tekinteni.

alak egyúttal határozói alak, tehát annál gyakoribb a használata.¹⁾ Rendkívül érdekes, hogy az egy *szent* melléknév kivételt tesz, de könnyen is érthető: az ószlovén hímnemű *svętu* alak gyakrabban fordult elő, mint akár a nőnemű *svęta*, akár a köznemű *svęto* alak; itt tehát kivételesen a hímnemű alak győzött, mert a viszonyok neki kedveztek.

Áttérek a Miklosich idézte főnevekre. Hasonló okoknál fogva, mint a melléknévnek a *koma* szó is *a*-ra végződik. A *koma* szónak t. i., csak úgy mint a Miklosichnál nem említett *unoka* szónak, az ószlovénben nem egy, hanem két szó felel meg: *kumü* és *kuma*, *vnukü* és *vnuka*. Ez a két szó vagy mondjuk alak, a mely az ószlovénben a nemi különbséget tünteti föl, a magyarban, a hol nyelvtani nem nincs, összefolyt. Ki kell ezenkívül rekeszteniünk azokat a szókat, melyeket nem a szlávoktól kaptunk, úgy mint az ugor eredetű *vizát*, a török *bikát*, a latin *pávát*, a *vizlát* is, a melyvel legközelebb a Nyelvtudományi Közleményekben fogok behatóbban foglalkozni. Nem helyes a kiinduló pont a *tisza* és *pesztercze* szónál. A *tisza* (fa) nem «tis»-ből lett, hanem megvan, mint Miklosich értekezéséből is látható, a *tisa* alak már a szláv nyelvekben is.²⁾ A magyar *pesztercze*: cseh *pestřec*-féle összeállítás teljesen önkényes, mihelyt abból, a mint Miklosich teszi, azt következtetjük, hogy a magyar *pesztercze* szó nem csak ugyan-ahhoz a szócsoporthoz tartozik, mint a cseh szó, hanem minden ízében azonos vele. A cseh *pestřec* szó a *pestrý pstrý* tarka melléknévtől származó főnév (v. ö. a cseh *pestreneč* «Buntkupfererz» szót), mely származásánál fogva akár milyen tarka tárgyat jelenthetett volna. Ugyancsak abból a melléknévből származhatott, sőt származott tényleg nőnemű főnév is *ica*-ra, ilyen a horvát-szerb *pastrica* (mely-

¹⁾ Így magyaráltam ezeket az alakokat már a Ny. Közl. XVIII. 376, de akkor még nem tudtam, hogy Leschka már 1825-ben nagyon közel állt az igazsághoz, a mennyiben az *á*-s végű magyar alakot a szláv nőnemű alakból magyarázza (l. Eleschus a *drága* szó alatt). Minthogy szóvégű *a* és *o* a magyarban összeesett (*brazda*: *barázda*, *čudo*: *csoda*), nem állíthatjuk, hogy csak a nőnemű alak volt befolyással a magyar alak fejlődésére.

²⁾ Ilyen a *czekla* szó is, a melyet Balassa, a mint láttuk, *sveklü*-ből magyaráz. Az ószlovén *sveklü* mellett a bolgárt kivéve valamennyi szláv nyelvben *a*-ra végződő alakot találunk: újszl. *czekla*, *ciklja*, hr.-szb., or. *svekla*, č. *cvikla*, l. *čvikla*.

nek neve *pastro groždje* «tarka szőlő» is.)* 1. *Vitis silvestris*, 2. *agresta*, *uva spina*, *Ribes grossularia* (l. Šulek Jugoslovenski Imenik Bilja) és a poláb *pâstraica* «natter» — amaz tehát tarka növény, emez tarka állat neve. Ha tehát a magyar *pesztercze*, mely különben sem a Nyelvtörténeti Szótárban sem a Tájszótárban elő nem fordul, a cseh *pestrěc*-czel valami kapcsolatba hozható (Miklosich egyebek közt a *peszercze* — *t* nélkül! — szót is idézi ily jelentéssel: «der grosse essbare Holzschwam», mely a cseh szó jelentésének teljesen megfelel), ez csak a *tő* és az alapfölfogás azonosságára vonatkozhatnék, semmikép sem szabad a magyar szót a képzőre nézve is teljesen megfelelőnek tartanunk a cseh szóval. A Miklosichtól is a Tájszótárból idézett *pesztericz* gomba ellenben képzésre nézve is teljesen azonos lehet az említett cseh szóval.

Maradt mindössze három tájszó Miklosich összeállításából: a *púzs*a, *dutka* és *ontora* (*ontra*) szók. A *púzs*a szó és mellék alakja *púzs*u (*puzsu*) csakis Baranya megye délnyugati részében ismeretes és csigát jelent. Ez nyilván semmi más mint a horvát-szerb *pūž* (hosszú *ú*-val) csiga és semmikép sem lehet olyan régi, hogy Miklosich-csal azt hihetnők, hogy a magyarok azért tettek hozzá egy hangzót a szó végére, mert az átvétel korában még egytagú magyar szó nem volt. Arról meg épenséggel szó sem lehet, hogy egy *ű*-féle hang hallatszott volna a mintául szolgáló szláv szó végén, mikor a *tő*ben már *ú*-t ejtettek. Mert ez az *ú* aránylag új fejlődésen alapszik: az ószlovénben *plūžī*-nek hangzott a szó, az újszlovénben ma is *polž*-nak nevezik a csigát, a csehben *plž*-nek a tótban *plž*-nek, a bolgárban *plūžev*, *plūžek* a neve. A *puž* alak *u*-ja specialis horvát-szerb hangfejlődés, melynek első nyomát a XIII. század derekán találjuk, olyan mint az *u* a hr.-szb. *Zemun*-ban, a melyből a mi *Zimony*-unk lett szemben a régibb *Zemlĭnŭ*-en alapuló német *Zemlĭn* névvel. A szóvégén álló *a* keletkezését tehát minden esetre egészen másban kell keresnünk, mint abban, hogy a magyar nyelv-

*) A horvát-szerb szókban *a*-t találunk a *tő*ben a cseh *e*-vel szemben, mert az ószlovénben *ĭ* a *tő*hangzó: *pĭstrŭ* tarka. Ebből a melléknévből származik a pisztráng különböző szláv elnevezései is, egyebek közt a hr.-szl. *pastrma*, *pastrva* is. Magát a *pastar* melléknevet nem találjuk a horvát-szerb szótárakban, de a *pastro groždje*, melyet Šulek egy a mult század elején írt szótárból idéz, csak is «tarka szőlő» jelenthet.

nek valaha nem voltak egytagú szavai, mert alig lehetett még meg a horvát-szerb *puž* alak (a szóvégén már rég nem hangzott a *ž* után hangzó), mikor a magyarban a tompa hangzó eltűnt, melyet azelőtt a most mássalhangzóra végződő szók végén ejtettek. A magyar *púzs*a a-ja valószínűleg abban leli magyarázatát, hogy az általánosan használt *puž* mellett már a horvát-szerb nyelvben egy *puža* alak is használatos. Így a Bácska egyes helyein a csigát *pūža*-nak hívják a szerbek, a gyermekek pedig csalogatják a csigát a házából: *pusti pūžo* rogove stb., ez a *púzs*o pedig egy nőnemű *puža* vocativusa. Nem is a *púzs*a alak, mely elvégre a *csiga* szó hatása alatt is fölvehette volna a végső a-ját, a föltűnő, sokkal különösebb a mellette használt *púzs*u alak. De épen ebben az alakban rejlik talán az egész kérdésnek a nyitja, hogy mikép is szoríthatta ki ez az idegen szó hazánk egy kis területén a csigabigát. A horvát-szerb *puž* szónak hol *pūže*, hol *pūžu* a vocativusa, a magyar *púzs*u tehát bizonyosan olyan horvát-szerb «csiga-biga gyere kiki», féle gyermekversikéből került az ormányság nyelvébe, csak úgy mint az albánba a *pužmuž* «csiga». Ime egy ilyen horvát gyermek vers:

*Pužu, mužu pruži roge van,
da ti kuču ne prodam.*

Nem sok bajt okozhat a *dutka* sem, melyet ugyan Molnár Albert szótárában megtalálunk, de más helyen már nem is. A készülőfélben levő új Tájszótárban is, a mint Szinyeyi szivességéből tudom, mindössze a Nyr XIV. 575. l. Hontmegyéből közölt adatot fogjuk találni: *dutka*: búbos banka. Ehhez jól illik az a tény, hogy az a szláv szó, a melyből a magyar *dutka* lesz, csakis a tótoknál, cseheknél és lengyeleknél található: a cseh és a lengyel *dudek*-nak a tót *dudok*-nak nevezi ezt a madarat. Ebből hogy mikép lesz *dutka*, azt nehéz határozottan megmondani, mert kicsikét süppedékes a talaj, a melyen itt mozgunk, hiszen a búbos vagy büdös banka a kakukfélékhez tartozik, itt tehát belejátszik már a hangfejlődésbe a kiszámíthatatlan hangutánzás. Csak rá kell néznünk a latin *upupa* nevére, vagy csak össze kell vetnünk a nagy-orosz *udodü*-dal a kis-orosz *vudvudü* nevet, vagy a régibb horvát szótárakban található *dedek*-et az épen említett *dudek-dudok* alakkal, hogy tisztában legyünk vele, hogy itt a rendes hangfejlődésen kívül még más tényezővel is kell számolnunk. De ilyen ismeretlen hatáshoz nem is kell folyamodnunk, hogy

megmagyarázzuk a magyar *dutka* alakot; megvan ez az alak szakszott így a tótban, a csehben és lengyelben is, csak hogy nem nominativus, hanem genitivus-accusativus (írni *dudka*-nak írják a származás szerint). A ki tudja, hogy hány latin szót vettünk át accusativus alakban (*paradicsom*, *czirkalom* stb.), sokkal inkább fog ilyen magyarázatot elfogadni, mintsem hogy a *dutka* szó *a*-ját valamely titkos úton-módon a nyelvünkbe jöttek higgye, mint Miklosich.

Hátra van még az *ontora*, *ontra* szó. A Nyelvtörténeti Szótárban nincs meg, a Tájsszótár szerint az *ontora-ontra*-t a székelyek használják «hordó-fenek karimája, csinja» jelentéssel, Gömörben pedig egészen mást jelent az *ontra* szó: «behajtott madzagnak való varrás». Könnyű megtalálni az összefüggést a dongákba a fenék beillesztésére bevágott rovaték és a gatyá- vagy más madzag befogadására készült varrás közt. Hogy az előbbi jelentés régibb, azt mutatják a szláv nyelvek, mert ahhoz kétség sem fér, hogy a szó szláv eredetű és a benne található *on* azt is bizonyítja, hogy már a legrégebbi korban vettük át. Az ószlovén irodalomban a szó specialis jelentésénél fogva elő nem fordul, de az élő szláv nyelvek kifejezéseinek a magyar szóval való összevetéséből egészen biztosan következtethetünk egy *qtorü* alakra. A szó végén álló *a* a magyarban az eddig mondottaknál fogva semmi esetre sem tekinthető az ószl. *ü* másának, hiszen nem mutatható ki egyetlen egy ilyen szóvégű *a*, melyről biztosan mondhatnók, hogy *ü*-ből lett, hanem valószínűleg csak a magyar birtokos rag; azok közé a szók közé tartoznék tehát az *ontora* is a melyekről Simonyi olyan szépen értekezik a magyar szótókról írt értekezésében (39—42. l.). Ilyen *zúza*, *mája*-féle új képzésnek tartom az ószl. *mühü*-ből lett *moh* mellett használt *moha* alakot is. Tehát nem hogy valami nagy régiségre vallana ez a végső *a*, hanem ellenkezőleg, a hol más magyarázatát nem adhatjuk, újabb alaknak bizonyul, mely szorosán összefügg nyelvünk egyik jellemző sajátosságával, a birtokragos alakok sűrű használatával.

Bármennyire is eltérített ez a kérdés, tisztába kellett azt végre hozni; most pedig hadd lássuk az ószlovén *ü* mását a szók közepén! Említettem már, hogy a magyarok ebben az ószlovén *ü* ban *u*-féle hangot hallottak, bizonyítja ezt az a körülmény, hogy rendesen a régiebb *u*-ből lett *o*-t találjuk az *ü* helyén: *mühü*: *moh*, *rüžü*: *rozs*,

dľühü: *dolog*, *stľüpü*: *oszlop*, *bürü*: *bor* (-köles), *dühü*: *doh*.*) Nem teljesen bizonyító erejök van azoknak a szavaknak, a melyekben az ószlovénben még egy mélyhangú hangzó volt az *ü* mellett, mert ilyen szóokban utóvégre az *o* régibb *e*-ből is keletkezhetett volna illeszkedés útján. De minthogy alig lehet föltennünk, hogy az *o* itt is régtől fogva nem volt meg, a magyar tájszólásokban sem találunk erre valló mellékalakokat (míg pl. a *črěda*-ból lett *csorda* mellett *cserda*-t is találunk több vidéken), az olyan esetekre is szabad hivatkoznunk, mint *blüha*: *bolha*, *brüdo*: *borda*, *krüčma*: *korcsma*, *krüma*: *kormány*.

Az a lehetőség, hogy ezek a szók mind *o*-val kerültek volna nyelvünkbe, jóformán ki van zárva, hiszen nyelvünk története fönnen hirdeti, hogy e szókat bizonyosan *a*-val ejtenők, ha átvételök korában *o*-val ejtettük volna, mert hogy e szókat, a *rozs*, *dolog*, *oszlop*, *borda*, *bolha*, *kormány* szókat csak a XV. században, vagy még azon is túl vettük volna át, bizonyosan senki sem gondol, és épen azért arra sem lehet gondolni, hogy a most élő szláv nyelvekből kerültek nyelvünkbe. Egy-egy ide tartozó szónál az utóbb említett föltevés egyenesen ki van zárva: a *rozs* pl. nem lehetett sem a hr.-szb. és t. *raž*-ból, sem a cs. és l. *rež*-ből, sem az újszl. *rž* alakból, ha pedig más szók hangtanilag az egyik vagy másik élő nyelvben használt alakokkal találkoznak is (a *moh* a tótban is *moch*-nak hangzik, a *dolog* szót utóvégre az újszl. *dolg*-ból is meg lehetne magyarázni), még sem keletkezhetek belőlök, mert míg az ószlovén alakokból való származtatásnál valamennyi ide tartozó eset együtt marad és azt a fejlődést mutatja, a melyet nyelvünk története szerint várhatunk, minden kísérlet, hogy e szókat más szláv nyelvekből magyarázzuk, a legképtelenebb föltevésekre vezet. A *rozs* szó, a mint láttuk, egyáltalában nem magyarázható az itt tekintetbe jöhető élő szláv nyelvek alakjaiból; a *moh*-nak az igaz a tótban *moch* felel meg, de eltekintve attól, hogy a tót a közmagyar nyelvre alig ha hatott, még azt is föl kellene tennünk, hogy a *moh* azért nem változtatta az *o*-t *a*-vá, mert nagyon későn

*) Miklosich ez összeállítását nem egészen megbízható, mert a magyar *doh* épügy magyarázható *dühü*-ből is (tisztá *u*-val), sem hangtani, sem jelentéstani kriteriumok nem dönthetik el a kérdést az egyik vagy a másik föltevés mellett.

került a nyelvünkbe; a *dolog* szó, a mint említettem, az újszl. *dolg-*ből keletkezhetett volna, de az újszl. nyelv hatása a magyar nyelvre még a tóténál is gyengébb volt és a megmaradt *o* itt is nehézséget okozna. Mind ezek a nehézségek eltűnnek, ha az ószlovén alakból indulunk ki és fölteszszük, hogy e szókat eleinte *u*-féle hangzóval ejtették. Erre itt-ott egyenes bizonyítékot is látszanak a legrégebbi oklevelek szolgáltatni. Ilyen a *buzfa* (Wenzel VII. 426) a Bécsi Codex *bozfá*-ja mellett,¹⁾ ilyen lehetne a Nagy Gyulától fájdalom idézet nélkül említett *hulmuck* «halmocs, halmocska» (Nyr VII. 218²⁾ is. Említést érdemel a Halotti Beszéd *pucul* alakja is, melyből a mai *pokol* lett, ámbár magyarázata kis nehézséget okoz. Az ószlovén szóban t. i. *ř*-t, nem *ǔ*-t találunk e szó tőjében (*přiklŭ*) és a szó mély hangzását csak úgy érthetjük, ha fölteszszük, hogy a szó végén álló *lŭ ul* alakot öltött a magyar ember szájában, csakúgy mint pl. az ószl. *koprŭ*-ból **kopur*: *kapor* lett. Mert különben — és ezzel áttérünk mindjárt a másik irrationalis hangzóra — *e* szokott megfelelni az ószlovén *ř*-nek: *lŭnŭ*: *len*, *čŭbrŭ*: *cseber*, *přsarŭ*: *peczér*, *ocŭtŭ*: *eczet*, *krŭstŭ*: *kereszt*. Hogy ez az *e* *i*-ből lett-e vagy már régebben is *e* hang volt, azt hangtani alapon nem lehet eldönteni, de mintha annak nyoma maradt volna, hogy az ószl. *krŭstŭ*-ból lesz *kereszt* szavunk eleinte *kriszt* (illetőleg krisztu)-nek hangzott volna. Knauz Monumenta eccl. Strig. I. 323. l. 1237-ből találunk egy *Christur* Keresztur-t, Czinár pedig 1363-ból

¹⁾ Ez a *buz*, *boz* teljesen megfelel egy egészen biztosan fölvehető ószl. **bŭzŭ* szónak (v. ö. b. *bŭz*, or. *bozŭ*, újszl. cs. l. *bez*, hr.-szb. *baz*), míg a *bodza*, *bozza*, *borza* stb. más alakokra vezetendők vissza, a melyek minden bizonynyal már a szláv nyelvekben is *a*-ra végződtek. Hogy hányféle alakot öltött a bodzát jelentő szó a szláv nyelvekben, arról fogalmat szerezhet az ember, ha végig tekint azokon a szókon, a melyeket Šulek az egy horvát-szerb nyelvből scrol föl: *baz*, *baza*, *bazaj*, *bazdov*, *bazdovina*, *bazg*, *bazga*, *bazgovina*, *bazika*, *bazovina*, *bašovina*, *boza*, *bozgovina*, *bozovina*, *buzika*, *bzova*, *bzovina*, *abzov*, *zova*, *zovina* (l. Jugoslavenski Imenik Bilju a Baz szó a.).

²⁾ Föltűnő, hogy az Anonymusban található *zenuholmu*, *zequholmu*, *Saturholmu* látszólag még a szó végén az ószl. *ŭ*-t tükrözi vissza, a töben pedig már *o*-t mutat az ószlovén *ŭ*-val szemben (*hlŭmŭ*). Ha a szó szláv eredetű és a föntebb említett *hulmuck* első *u*-ja, hiteles, ezt a különös tüne ményt talán annak tulajdonthatjuk, hogy e szó alakjára már korán hatottak az olyan magyar szók, mint *hatalom* (HB. *hotolm*).

idéz egy ilyen *Cristur*-t, a Codex Patricus IV. k. 1. lapján pedig egy állítólag 1062-ben oklevélben azt olvassuk: De hinc venit ad locum, qui dicitur *Cristseg*.

Egy szó látszólag mai napig megőrizte az *i* hangot, a *tiszt* szó. Az ószlovén *čistī* felel meg e szónak és valamennyi szláv nyelv ugyancsak erre az alakra vezetendő vissza: hr.-szb. *časi*; cs. *čest'*, gen. *cti*; l. *csešé*, gen. *czešci* vagy *czei*; or. *čestī* stb., de a legrégebb ószlovén codexek egyikében, a Zographosevangéliumban egy *ἀπαξ-λαγόμενον*-t találnak, mely kétségesé teszi, vajjon a magy. *tiszt* szót szabad-e az ószl. *čistī*-vel teljesen megfeleltetnünk mondanunk. Az egyetlen helyen t. i., a melyen e szó az említett kéziratban előfordul (János ev. IV. 44.), *čistī* alakot találunk *tiszta i*-vel. Az alak föltűnő és nincsen párja az egész ószlovén irodalomban, de az a véletlen találkozás, hogy a magyar *tiszt* is *i*-t mutat, nem a rendszeren *ī* helyén álló *e*-t, gondolkodóba ejt. Az ószlovén *čistī* tisztség tisztelet főnév mellett egy ige áll, melynek infinitivusa *čisti* tisztelni szintén *tiszta i*-vel hangzik, míg praesens alakjai *ī*-t tartalmaznak: *čitq*, *čiteši* stb. Hát ha ez a *čisti* alak hatott a főnév alakjára és bizonyos közeledés, kiegyenlődés ment véghez? A Zographosevangéliom alakja, a mint mondtam, föltűnő, de mégis óvatosságra int, azért nem is merek a magyar *tiszt* szóból következtetést vonni az ószlovén *ī* kiejtésére.

Végre meg kell még említenem, hogy az ószlovén *ī*-nek, kivéve a horvát-szerb nyelvet, melyben *a*-t találunk, és az itt tekintetbe amúgy sem jöhető bolgár nyelvet, valamennyi szláv nyelvben rendszeren *e* felel meg, ha csak a hangzó egészen el nem tűnik. Az ide tartozó szókban tehát korántsem találunk mindig döntő hangtani kriteriumot, a mely az átvétel régiségére vall. Ha nem volna annyira bizonyos, hogy a *len* szó csakis a legrégebb átvételek közé tartozhatik, alakja ezt nem bizonyítaná, mert *len*-nek nevezik a szlovének, csehek, lengyelek, rutének is. De itt is áll, a mit az *ū* tárgyalása végén mondtam: csak az ószlovén nyelvből magyarázhatjuk meg valamennyi ide tartozó szót, ha az élő szláv nyelvekből akarnók származtatni e szokat, lépten-nyomon megakadnánk. Mindjárt a *len* szónál is összes tapasztalatainkkal éles ellentétbe kerülnénk, ha akár az újszlovén nyelvből származtatnók, a melylyel csak országunk nyugati határán érintkezünk, akár a cseh vagy lengyel nyelvből, a melylyel egyáltalában nem érintkeztünk, akár

a ruténből, mely a közmagyar nyelvre szintén nem hatott. A tótok pedig, a kiktől különösen egyes vidékeken igenis vettünk át szókat, azt mondják, hogy *tan*; a horvát-szerbek, a kik kétségkívül már régibb időben is hatottak nyelvünkre, azt mondják, hogy *lan*. Más esetekben még annyi valószínűség sem marad, hogy az élő szláv nyelvekből vehettük volna át a szót, a *peczér* pl. csakis az ószl. *pīsarī*-ből magyarázható, mert a többi szláv nyelvekben az *ř* teljesen eltűnik (az *ū-ř-t* t. i. csak akkor szokta tiszta hangzó fölváltani, a mikor a szó *e* nélkül ki nem ejthető, különben pedig egyszerűen eltűnik): a régi szerb emlékekben, a melyekből egyedül az ószlovén *pīsarī* alakot ismerjük, fölváltva *psar*-t is találunk, az orosz azt mondja, hogy *psarī*, a cseh *psář*, a lengyel *psiarzs*. A *p* és *sz* között ugyan fejlődhetett volna a magyarban újra egy hangzó, úgy mint a *bratū*-ból *barát* lett, de a szó soha sem lett volna magashangú, ha az élő szláv nyelvekből vettük volna át. A *kereszt* szónál megint más mozzanat esik a latba, a szó nem kerülhetett később hozzánk, mint a kereszténység, nem is jöhetett más nyelvből mint a keresztény terminológiánk többi szláv szavai, ha tehát a hr.-szl., t., újszl. *krst*-ből sem volna lehetetlen egy magyar *kereszt* szóhoz jutni, még sem kételkedhetünk abban, hogy e szavunk az ószlovén *krīstū*-nak felel meg. Miklosich különben meg van arról győződve, hogy az ószl. *krīstū* szóban *ř-t* nem is ejtettek, hogy *řī* csak az *r* vocalis tökéletlen írásjele volt (l. Vergl. Grammatik der slav. Spr. I. 210. l.) és ugyanazt állítja *rū*-ról is, azért nem is törődik a pontosabb kéziratok írásával, hanem következetesen *ū-t* ír még olyan szókban is, mint *krīstū*. Ha Jagić (Archiv f. slav. Phil. 213) és Leskien (u. o. IV. 151.) ez ellen az ószlovén forrásokra hivatkoztak, mi a nyelvünkben meghonosodott szláv szókra hivatkozhatunk. Mert hogy a *krīstū* alakból lett *kereszt* épen azt a hangzót mutatja a magyarban, a mely különben is megfelel az ószl. *ř*-nek, az, tekintve az ezzel összhangzó többi adatokkal, alig lehet véletlenség. De ezt a kérdést itt csak érinthetem, behatóbb tárgyalását egy, a szorosabban vett szakembereknek szánt értékezésnek kell föntartanom, mint-hogy megértése a szláv nyelvészetnek egy egészen specialis problémájával való beható ismeretet tételez föl.

Annyit azonban már a mondottak alapján is állíthatok, hogy az ószlovén *ū* és *ř* hangok tükrözése a nyelvünkbe került szláv szókban szintén elég támaszt nyújt ahhoz az állításhoz, hogy a

szláv szók a legrégebbi időben és az ószlovén nyelvből kerültek hozzánk.

Végére jutottunk a hangtani kriteriumoknak. Mindössze egy pár hangról volt csak szó, de ezek a hangok oly annyira jellemzők az ószlovén nyelvre és e hangok egyike másika oly gyakran tükröződik a magyar nyelvben meghonosodott szláv szókban, hogy az egymást támogató adatok összessége kétségtelenné teszi, hogy a szláv szók javarésze egy, az ószlovén nyelvvel a legszorosabb rokonságban levő nyelvből került a nyelvünkbe, még pedig valószínűleg a honfoglalásra következő legelső századokban.

Miklosich és a magyar nyelvészek.

Mikor 1884-ben Miklosich gyakran említett értekezése, a melyben a magyar nyelvben meghonosodott szláv szókat tárgyalja, újra változatlanul megjelent, a magyar tudósok bizonyos méltatlankodással fogadták, és Simonyi a Budapesti Szemlében (42. k. 1885. 292. l.) élesen, de igazságosan jegyezte meg: «A Slavische Elemente *második* kiadása Miklosichnak egyetlen munkája, mely megjelenésekor már részben elavult s így nem áll a tudomány jelenlegi magaslátán.» Balassa a Philologiai Közlöny IX. és az Ungarische Revue XV. kötetében igen becses és egészben véve helyes áttekintést adott arról, hogy mi volt Miklosich értekezésében helytelen, mit kellett volna tehát a második kiadásban elhagyni, mit megváltoztatni, különösen ha magyar ember rendezte sajtó alá, a ki könnyen hozzáférhetett minden forráshoz, a mely Miklosich előtt el volt zárva, mert nem tudta nyelvünket. De egyet nem említett Balassa: Miklosich csak állít, nem bizonyít, és a mi még sokkal rosszabb, a bizonyításra okvetetlenül szükséges anyagot sem állítja össze. Mert mit bizonyít az, ha a magyar *gát*-ot szembe állítja az egyetlen egy szerb *gat*-tal és egy árva szót sem tesz hozzá? Tudvalevő dolog, hogy a szerb nyelvbe ugyan csak sok magyar szó ment át, a magyarba minden esetre jóval kevesebb szó került a szerbből. Vagy mit jelentsen a be nem avatott számára a cseh *drob*: magyar *darab* szembeállítás? Hogy higyjük el, hogy a *darab* szót a cseh nyelvből kaptuk, mikor onnét egyáltalában alig is kaptunk szót? És ilyen összeállítás van akár

hány Miklosichnál, ilyen p. o. az újszlovén *okol*: magyar *akol*, a cseh *podmol*, tót *podmol'a*: magyar *padmaly*. Ez a, nem mondatom másképp, mint fölületes eljárás gyakran tévútra vezette tudósainkat, a kik nem egyszer azt hitték, hogy Miklosich azért nem hozott föl más szláv nyelvekből is adatokat, mert a szó ott elő nem fordul. Miklosichnak ezt az eljárását nem is lehet egészen menteni azzal, hogy nem sokat gondolt velünk magyarokkal, a szlavisták pedig amúgy is könnyen hozzágondolhatnak még egy pár adatot. Mert ha Miklosich a bevezetés X. fejezetében az mondja: «Die vorliegende Arbeit wurde in der Absicht unternommen zu erforschen ob und welche Aufschlüsse sich aus den Magyarischen hinsichtlich der slavischen, namentlich altslovenischen Lautlehre gewinnen lassen», mégis tisztában kellett azzal lennie, hogy úgy mint ő nekünk, magyaroknak, nagy szolgálatot tett értekezésének megírásával, viszont legtöbb okulást ezen a téren mégis csak megint mi tőlünk várhat. Igaz az is, hogy Leschka 1825-ben megjelent Elenchus vocabulorum europæorum cum primis Slavicorum magyarici usus című munkájában egy cseppet sem fukarkodik sem az adatokkal, sem a bizonyítgatással, és hogy sok összeállításnak, így p. o. a főntebb említettek közül a *drob*: *darab* és az *okol*: *akol* féle összeállításnak, helyessége már Leschka művéből is elég világosan kitűnik. De hát Miklosich maga kissé tartozkodóan nyilatkozik e munkáról («ein Werk, dessen Brauchbarkeit nicht in Abrede gestellt werden kann» l. a bevezetés II. fejezetét) és egyenesen ki is mondja egy pár sorral tovább, hogy helyesebben és teljesebben akarja az anyagot földolgozni («Der Zweck meiner Abhandlung ist natürlich, den Gegenstand derselben richtiger und vollständiger darzustellen, als von meinen Vorgängern geschehen ist» l. a III. f. élén).

Alig lehet tehát nyelvészeinknek szemrehányást tenni, mert azt hitték, hogy Miklosich műve teljesen fölöslegessé tette a Leschka Elenchusának a forgatását. Pedig dehogy tette! De hát sokszor cserben hagy Leschka is meg a többiek is, és mielőtt Miklosich Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen (Wien 1886) című munkája megjelent, valóban nehéz volt nem szlavistának a szükséges adatokat összekeresgélnie, de nem is kereste, mert hisz meg volt arról győződve, hogy benne van minden Miklosich értekezésében. Ez a meggyőződés nem egyszer tévedésbe ejtette nyelvészeinket.

A *gát* szó szláv voltában alig kételkedett volna valaki, ha Miklosich a helyett, hogy pusztán a szerb *gat* szót állítja melléje, megmutatja, hogy e szó végig meg van valamennyi szláv nyelvben és hogy belőle csaknem mindenütt gátolni jelentésű ige is képződik: *Gati* «agger» előfordul már egy, a XIII. század elején írt orosz krónikában és él még ma is az oroszban ebben a jelentésben, a belőle származott *gatiti* ige pedig annyit jelent, hogy vizet, áradást, mocsarat rözsével, szalmával, földdel behányani. A k. or. *hat'* és kicsinyítője *hathka*, a fehér or. *hać*, l. *gać*, lauz. szb. *gat*, *hat* szökon gyorsan áthaladunk, hogy a cseh *hat'* «Буѣчь, Кетербуѣде, Ћаѣине» szóra térjünk, mely *h*-jával nagyon réginek bizonyul, minthogy a cseh nyelvben a régi *g* már a XII. században mind *h* volt, míg a később átvett idegen szókban mai napig megmaradt a *g*: *galiba* (Morvában), *groš* stb. Bámulatos, hogy Miklosich a sok példa közül épen azt választotta ki, mely a legkevésbé alkalmas a magyar szó szláv voltát bizonyítani. A szerb *gát* (hosszú á-val) agger, saeptum eredetiségében valóban nagyon is szabad kételkednünk. A megfelelő szláv szók, kivéve a lauziczi szerbet, egytől-egyik nőnemű *i* tök: orosz *gati*: gen. *gati*, l. *gać*: gen. *gaći*, cš. *hat'*: gen. *hati*, a szerb ellenben hímnemű, genitivusa *gata*. Ez igen ritka átmenetel, nem is találjuk ezt a szót a XVII. századon innen; de a mi már csaknem döntő körülmény, a *gat* mellett a régibb szótárakban egy *gata* nominativust is találunk azzal az *a*-val a szó végén, a mely gyakran hozzájárul a magyarból átvett szókhoz: *fiók*: *fijoka*, *dorong*: *durunga* stb. (l. Ny. Közl. XVII. 70). Így tehát mindenképen hiba volt Miklosichtól, hogy épen csak a szerb alakra hivatkozott, így egy kétségtelenül helyes állítása nagyon ferde világításba került és még olyan kalandos összeállítással sem tudott megküzdeni, mint a milyen a Kőrösi-fele *gát*: olasz *quato insidiæ*! Halász még csak ingadozik: «gát (olasz v. szláv eredetű?)» l. Nyr XVII. 302, de Simonyi következetesen az olasz szók közé iktatja, így 1885-ben a Budapesti Szemle 42. kötetében és újabban is a Magyar Nyelv 1889-ben megjelent I. kötetében a 117. l. pedig rég eldöntött kérdés lehetne ez, teljesen meggyőzők ugyanis az adatok, a melyeket 10 évvel Miklosich értekezésének megjelenése előtt Budenz ugyan csak Miklosich egy másik művéből, a Lexicon Palæoslovenicumból, kijegyzett (a Ny. Közl. I. 314. l.). De minthogy Miklosich ezeket az adatokat újabb keltű

értekezésébe föl nem vette, talán még a régebben kimutatott adatok hitelességét is megingatta az egyik vagy másik kutatóban.

Áttérek a cseh *drob*: magyar *darab* csoportra. Nem hiszem, hogy józan ember, ha csak nem hiszi, hogy Leschka szándékosan elferdíti a tényeket, a *darab* cikke elolvasása után kételkedhetnék a *darab* szó szláv voltában. Ha valaki Leschka hosszú cikkéből csak azt olvassa is: «slav. *drob*, quod in omnibus slav. linguæ dialectis partim frustum, fragmen, micam, partim vero minutas alieuius rei particulas significat», már nem mondhatja, a mit Thúry a Phil. Közl. IX. k. 301. lapján mondott a *drob* szóról: «e cseh szó szintén *egyedül áll az egész szlávtságban*»! Pedig a szláv nyelvekben egy egész rakás szót találunk, mely ide tartozik és fényesen gazolja Leschka főntebb idézett állítását. Miklosich az Etymologisches Wörterbuch 50. lapján csak egy kis mutatót ad belőlök, ez is adat adat mellett 17 felsort tölt meg. Orosz szót p. o. mindössze 5-öt említ, ha a magyarázatot kívánó *drebezgü* szót bele nem számítjuk, Dahl nagy szótárában e helyett a *droba-drobü* csoportban 43, mond negyvenhárom, különböző szót találunk, mely mind a *drob* többől hajtott. Budenz a *darab* szó helyes megértésére is már régen egyengette volt az utat, de Thúry észre nem vette a Ny. Közl. I. 316. lapján álló, az igaz nagyon rövid, de mégis már elég tájékoztató összeállítását.

Áttérek az újszl. *okol*: magy. *akol*-ra. Vámbéry «határozottan török szó»-nak mondja a magyar *akol* szót, ugyanabból az *agil*, *agul* szóból származtatja, a melynek az északi törökségben *aul* felel meg, ebből pedig az *ól* szavunk lesz. Ez hagyján, de már a mi erre következik «a szláv szó tehát kölcsönvétel a magyar nyelvből» (A magyarok eredete 660. l.), teljesen érthetetlen, ha az ember nem tartja szem előtt azt aényt, hogy Vámbéry e helyen Miklosich összeállításait bírálhatja és minden cikk élére azt a számot teszi, a mely alatt a szó Miklosich többször említett értekezésében található, hogy tehát valószínűleg azt hitte, hogy az újszlóven *okol* a szlávtságban teljesen magában áll és a szláv nyelvekből meg nem fejthető. Erre mutat az egyes számban álló «a szláv szó» kifejezés is. Ha Miklosich csak annyit mond, mint Leschka, Vámbéry bizonyosan tartózkodott volna attól az állítástól, hogy a szláv szók a magyarból származtak, sőt talán a magyar szó törökségét sem állította volna oly «határozottan». Én ugyan nem ismerem a nomád

népek életét olyan alaposan, hogy egyenesen tagadni merném Thúry állítását, hogy *akol* nélkül meg sem lehettek volna az ősmagyarok (i. h. 303. l.), de azt tudom, hogy ilyen általános okoskodással még nem lehet azt bizonyítani, hogy az *akol* szó nem szláv, hiszen épen a szláv nyelvekből vettünk akár hány szót, mely korántsem a magyar előtt merőben új dolgot vagy fogalmat jelentett. Az pedig látni való, hogy *akol* szavunk teljesen megfelel a szláv *okol* szónak, ahhoz meg a legkisebb kétség sem fér, hogy ez az *okol* ősrégi szláv szó. A szláv nyelvekben az *okol* eredetileg kerítést jelent és összefügg a *kolo* kör, kerék szóval (*okolo* azaz *o* praepositio a tőle függő accusativussal annyit jelent, hogy «körben, körül»). A lengyel *okol* és az orosz *okolü* annyi mint a német «umkreis», ez az *okolü* meg van az ószlovénben is és Miklosich szerint a következő jelentéssel fordul elő a kéziratokban: *circulus, triclinium, areola in horto, castra*. Az *akol*hoz még közelebb álló jelentést találunk az újszlovénben (*okol* «eingefriedeter weideplatz, caula») és a kis oroszban (*okól* «hürde» l. Miklosich Etym. Wörterb. 124. l. *koles* a.). Ezek szerint mindenki egészen természetesnek fogja találni, hogy én ép olyan «határozottan» szláv eredetűnek tartom az *akol* szót és ha a nomád magyarok idejüvételükig el nem lehettek *akol*-t jelentő szó nélkül, hát ott volt az *ól* szó, a mely nem kerülhetett később a nyelvünkbe.

Áttérek a *padmaly* szóra. Említettem már, hogy Miklosich csak a cseh *podmol*, tót *podmol'a*-t állítja szembe a magyar szóval, még a szláv szók jelentését sem mondja meg, nem is tesz hozzá egy árva szó magyarázatot sem. Nyilvánvaló, hogy másra, mint szlavistára nem is gondolt, ennek pedig ez a rövid utalás is elég, mert könnyen kiegészítheti. Halász a Nyr. XII. k. 9. és 10. lapján behatóan foglalkozik e szóval. Halász egyebek közt ezeket mondja: «Páriz-Pápai a *padmalyt* «cavum littoris»-nak magyarázza, Szabó D. is «part üregének» és hozzá teszi fölvilágosító példákul: «nagy padmalyt mosott a víz; a padmalyt turbokálják (gübülik, zurbolják) a halászsok». E magyarázatokból is világos, hogy *padmaly* tulajdonképen összetett szó: *pad*+*maly* és hogy nem egyéb mint *part*+*maly*, melynek eredetibb *part mál* alakját Pázmánál meg is találjuk (*part mályla* = *part málja* Préd. I. levél). Zalában, Kővágó-Örs helységben *partmálos* melléknevet is ismernek.» Halász ezután a *mál* szóval foglalkozik és végre megállapítja, hogy a

padmal, *padmalló*-ból hangátvetéssel *pandal*, *pandalló* alak is fejlődött, azután pedig így fejezi be cikkét: «Mint hogy *padmaly* nyelvünkben teljesen megfejtethető és még eredetibb alakja is él, világos, hogy nem is kölcsönöztük a szlávból. Ellenkezőleg a cseh *podmol* és a tót *podmol'a* a mi nyelvünkben kerültek oda. A szláv nyelvek terén etymológiájukat hiába keressük.» Talán mondanom sem kell, hogy Halásznak e 10 évvel ezelőtt irt magyarázatát, csak úgy mint a többi e fejezetben említett magyarázatokat, melyek helytelenségét kimutatom, csak példakép hozom föl, hogy kitűnjék, mennyire nem szabad hinni, hogy Miklosich összeállításában teljességre törekedett, hogy neki egyáltalában szándéka volt nem szlavisták számára is érthető módon tárgyalni a kérdéseket. Most már könnyű mindenkinek meggyőződnie arról, hogy milyen nagy tévedés volt Halásztól azt hinni, hogy a cseh *podmol*, tót *podmol'a* etymológiáját a szláv nyelvek terén hiába keressük. Három évvel később (1886-ban) t. i., miután Halász ezt leírta, megjelent egy könyv, a mely a magyar nyelvészeknek is valóságos kincses bányája, Miklosich Etymologisches Wörterbuch című munkája. Ezt a munkát Halász is forrásai közt megnevezi az 1888-ban a Nyelvőr XVII. kötetében megjelent és a Magyar elemek az északi szláv nyelvekben című dolgozatában, de azért a 449. lapon ismétli régi állítását, pedig az Etymologisches Wörterbuch-ból ugyancsak meggyőződhetett volna, hogy mennyire téves. Ott a *mel* czímszó alatt a 186. lapon azt találjuk, hogy van az ószlovén nyelvben egy *mlěti* örölni ige, melynek praesense *mljā*. A *mol-* a *mel*-hez szakasztott úgy viszonylik mint *λογ-* a *λεγ-*hez (*λόγος*: *λέγω*), azon tehát nincs mit csodálkoznunk, hogy a *mel*-tőalak mellett igen gyakran találkozunk a *mol*-tővel, és hogy különböző igekötőkkel való kapcsolatban találunk egy *-molū* főnevet: cs. *výmol* «eluvies», k. or. *namól* «schlamm» és végre több szláv nyelvben a mi *podmol* szavunkat. A cseh *vy-* igekötő a mi *ki-* igekötőnknek felel meg (v. ö. *vybrati* kivenni, *vyhled* kilátás stb. stb.), *výmol* tehát szóról szóra «kiörlést» jelentene (a megfelelő orosz *vymolū* tényleg azt a lisztmennyiséget jelenti, a melyet egy bizonyos mérték gabonából *ki* lehet örleni), de egy nagyon is érthető jelentésfejlődésnél fogva kimosott helyet, vízmosást jelent. Ép olyan könnyű a kis orosz szó magyarázata; *na-* igekötő eredetileg annyit tesz mint a *rá-* igekötőnk (egy a *na* praepositóval, mely a mi *on-en* és *ra-re* ragoknak felel meg): *itti*

az oroszban annyit tesz, hogy menni, jönni, *naiti* annyi mint rájönni, találni, ha tehát *namól* mintegy «ráórlés» azt a jelentést kapta, hogy iszap, abban csak ugyanazt a közelfekvő átvitelt találjuk a víz őrlő hatására, mint az imént a cs. *výmol* szónál. Ezek után már mindenki, a kinek megmondják, hogy *pod* a szláv nyelvekben annyi mint az *alá*- igekötőnk, hogy van egy *pod* alatt-alá jelentésű praepositio is, maga megtalálhatja a *podmol* eredeti jelentését. Előfordul pedig ez a *podmol* nem csak a csehben (Ranke szótára szerint annyi mint «vom Wasser unterwühlter Ort, Hautspaltung an der Fuszsohle; der Satz, Schlamm»), hanem az újszlovénben is «Uferbruch» és a bolgárban is «Klippe» jelentéssel. Tehát szó sem lehet róla, hogy a cseh *podmol* a magyar *padmaly*-ból lett. Hát megfordítva? lehetett-e a magyar *padmaly* egy szláv *podmol* (ószl. **podmolü*) szóból? Lássuk csak! Halász azt mondja: «Mint hogy a *padmaly* nyelvünkéből teljesen megfejthető és még eredetibb alakja is él, világos, hogy nem is kölcsönözhattük a szláv-ból.» Ha ez igaz, akkor mindenesetre igen különös tüneménnyel állunk szemben: van több szláv nyelvben egy *podmol* szó, a melynek eredetiségéhez a legkisebb kétség sem fér, és van egy hang és jelentés dolgában teljesen megfelelő magyar *padmaly*, de ennek semmi köze ahhoz, mert «még eredetibb alakja is él». Azt hiszem itt van a bökkenő. Halász azt csak állítja, de be nem bizonyítja, hogy *padmaly* eredetibb alakja a *part mál*. Mi ez a *part mál* vagy *párt málja*? Ha végig nézünk azon a 4 adaton, a melyet a Nyelvtörténeti szótárban találunk (II. 673 és 1213), csaknem kétségtelen, hogy tulajdonképen egyetlen egy adattal van dolgunk, azaz Pázmán Péter egy kifejezésével. Pázmán Péter azt mondja: «Bezzeg nem csekély vízben tapogat ám a jámbor, hanem ugyan a *part mallyát* turbokollya.» Ezt Szabó Dávid A Magyarság Virági című gyűjteményében szóról-szóra fölveszi, csak hogy a *part mallyát* után mintegy magyarázatul oda teszi: («*padmalyt*, *part* üregét»). Faludi Ferencznél is valószínűleg csak reminiscencia, a mit a Jegyzőkönyvéből a Nyelvtörténeti Szótár idéz: «A *part mallyát* turbikálya.» Kresznerics végre meg is mondja, hogy Pázmánból vette a kifejezést. Az a kérdés most már, szabad-e Pázmán főntebb említett mondasában a *part mallyát padmaly*-lyal értelmezni, a mint Szabó Dávid tette, vagy épen azzal identificálni, a mint Halász tette? Az első iránt is vannak kételyeim, a másikat határozottan taga-

dom. Én t. i. azt hiszem, hogy *part mallya* csak annyit jelent, hogy a *part* oldala, azt pedig, hogy *part mallya* és *padmaly* egy és ugyanaz a szó, hogy az utóbbi az elsőből keletkezett, azt egészen önkényes, be nem bizonyított állításnak tartom. Az igaz, hogy Halász az élő nyelvből is idéz *partmálos* szót, de nem mondja meg, mit jelent, a mi hiba, mert különben teljesen ismeretlen ez a szó. Szinnyei szives közlése szerint «a legelterjedtebb alak *padmaj*; a *padmáj* kétséges, sajtóhiba is lehet;* a *partmálos*-t csak Halász idézi.» Én mind ezek után több mint kérdésesnek tartom, hogy *padmaly*-nak *partmál* az eredetibb alakja és azt sem merném állítani, hogy a magyar *padmaly* csak véletlenül találkozok a szláv *podmol*-lal.

Nyelvészeink, a kik Miklosich értekezését bírálhatták, máskor is abba a hibába estek, hogy nem ismervén a szláv nyelveket, föltették, hogy a magyar szó az eredeti és hogy az ment át a szláv nyelvekbe, nem megfordítva. Ezek a tévedések, az igaz, csaknem mind régibb időből származnak, abból az időből, mikor Miklosich *Etymologisches Wörterbuch* című műve még nem jelent volt meg, de egy-egy ilyen állítást azután annyiszor ismételték, hogy szinte dogmává vált. Legalább egy példán akarom kimutatni, hogy gyakran milyen consequentiákhoz vezethet bennünket az a föltevés, hogy valamely szó, mely a szláv nyelvekben is megvan, magyar eredetű. A *lapú* szót választom. Miklosich ezt szláv eredetűnek mondta és három szláv nyelvből idézett megfelelő szót: újsz., szb. *lopuh*, t. *lopuch*. Halász már 1879-ben (Nyr. VIII. 343) magyar képzésnek mondta a *lapú*-t: «A *lapály*-nak, mondja, nem a *lap* főnév, hanem egy *lap* ige az alapja, melynek jelentése «kiterjedni» lehetett. A *lap* szónak igei természete kitűnik még ezen képzésekben is: *lapít*, *lapul* és *lapu* (egy széles növénynek neve), a mely a *lap* igének igenévi alakja eredetibb *lapó* helyett. (V. ö. *söprü*: söprő, *furu*: furó helyett stb. Dunán túl.)» Munkácsi 1881-ben (Ny. Közl. XVII. 80 és k. 1.) egy lépéssel tovább ment és a szláv szókat a magyarból származtatja, ámbár tudja, hogy ez a szó a lengyelben és oroszban is előfordul (*topuch*, *lopuchü*). Halász 1888-ban (Nyr. XVII. 447.) újra visszatér e szóra és teljesen elfogadja Munkácsi

*) Nagy Imre a Nyr. XII. k. 189. l. Csikmegyéből «*padmáj* v. *padmoj*» alakokat közölt, erre a közlésre vonatkozik Szinnyei megjegyzése.

véleményét. Mindenesetre csak rendkívüli körülmények magyarázhatják meg, hogy egy magyar szó elterjedhet valamennyi szláv nyelvekben, a *lopuh* lapu pedig megvan jóformán valamennyi szláv nyelvben. Rejlik-e a lapú szó jelentésében valami, a mi e szokatlan tüneményt érthetővé teszi, talán valami magyar specialitás, mint a *huszár*, *csárdás* s több effélék? Bizony nem az. Mégis mit tesz föl Munkácsi? Nem csak azt, hogy átment valamennyi szláv nyelvbe, hanem még azt is, hogy mindenütt ugyanazon a változáson ment át, hogy mindenütt *ch* (illetőleg a vele etymologice egy jelentésű *h*) járult hozzá: a magyar *lapú*-ból minden szláv nyelvben *lopuch* (*lopuh*) lett volna. Az *uch* képző koránt sem olyan gyakori a szláv nyelvekben, hogy azt valószínűnek tarthatnók, hogy egy különböző ponton átvett szóról föltehetnők, hogy minden ponton ugyan azon a változáson ment át. Mert annyi bizonyos, hogy ha a horvát-szerb-újezloven csoporton talán végig is mehetett az egy bizonyos érintő ponton *lapú*-ból lett *lopuh*, már a tót-cseh csoport számára más ponton, valószínűleg más időben és körülmények közt történt átvételt kellene fölvennünk és erre a csoportra újra föl kellene tennünk, hogy a magyar *ú*-ra végződő szót véletlenül megint úgy appercipiálták, hogy a nem nagyon számos *uch*-ra végződő eredeti szókkal hozták kapcsolatba, sőt talán még egy harmadik külön átvételt kellene fölvennünk a rutén-lengyel-orsz csoport számára. Igy is még elég csodálatos dolog volna a szó vándorlása a fölvevő csoportokon belül. Mert a lapút csak ismerték a szlávok, a kik bizony nem lóhátról nézték a természetet, ha tehát egy szláv törzs át is vette volna a magyar szót, épenséggel nem valószínű, hogy ez tovább terjedt volna a szomszéd-törzshöz, tovább-tovább, míg csak el nem jut egész Oroszország legészakibb vidékére. De hát miért is nem fogadja el Munkácsi annyi, csaknem leküzdhetetlen nehézséggel szemben a másik oly annyira közel fekvő fölvevést, hogy nem a sok szláv nép vette át a magyar szót, hanem az egy magyar a szlávot? Először, mert a szláv szónak etymológiája ismeretlen, a magyar szó pedig saját nyelvünkől magyarázható. Ez az ok nem lehet döntő, mert akárhány szláv szónak nem tudjuk még az etymológiáját, másrészt az csak nem tekinthető egyébnek elmés hozzávetésnél, a mit Munkácsi «kétségtelennek» mond, «hogy a *lapú* ép úgy kicsinyítő képzése a magy. *lap* «fläche, blatt» szónak, mint a székely-csángó *lapi* baum-

blatt, krautblatt.» A második ok, és ezt, úgy látszik, Munkácsi döntőnek tartja, az, «hogy a magyar szóban nincs nyoma a szláv végső χ hangnak.» Munkácsi tehát azt hiszi, hogy szláv *lapuh*-ból a magyarban csak **lapuh* lehetett volna. Mondjuk, hogy az lett. Hát **lapuh*-ból nem lehetett volna a magyarban *lapú* az által, hogy e szokatlan végű szó csatlakozott a legközelebb csengő szókhoz, olyanokhoz mint *borjú*, *darú*, *hattyú*, *gyapjú*, *gyalú*, *sarú* stb.? A Nyelvtörténeti Szótárban a *lapú* szó csaknem egész hasábot tölt be, de vajmi kevés az idézet a pusztá *lapú*-ra, rendesen még jelzöt találunk előtte: *bojtorjános lapú*, *édes lapú*, *erdei lapú*, *hegyes lapú*, *kemény lapú*, *keserű lapú*, *kis lapú*, *marti lapú*, *mezei lapú*, *nagy lapú*, *sima lapú*, *szamár lapú*, *széles lapú*, *tövises lapú*, *úti lapú*. Hát olyan lehetetlen dolog, hogy egy *kis *lapuh*, *nagy *lapuh*-ból akár népetymologia által is *kis lapú*, *nagy lapú* lett, mert kis levelű, nagy levelű növényt értett rajta a nép? Én egy perczig sem haboznék, hogy már az eddig mondottak alapján is kijelentsem, hogy a magyar *lapú* igenis lehetett régibb **lapuh*-ból. De tudok egészen biztos esetet is, a melyben a szláv nyelvek végső *h*-ja a magyarban eltűnt, ez az ószlovén *plihū*-ból lett *pele* szavunk; a Nyelvtörténeti Szótárban még *pələh*, *pelyeh* és hangátvetés következtében keletkezett *pöhöly* alakot találunk.*)

Végre hadd említsem még curiosum gyanánt a *dajka* szót. Thury a Phil. Közl. IX. 300. és k. l. azt mondja: «A régi szláv nyelv nem ismerte ezt a szót s e körülmény azt bizonyítja, hogy a magyarból került az újszlávba. A magyarban szintén idegen szó,

*) Nem szabad elhallgatnom, hogy Munkácsi nem állítja egészen határozottan, hogy az orosz és lengyel a magyartól vette át a szóban levő kifejezést, de e föltevés felé legalább erősen hajlik, mert megis próbálja magyarázni, hogy mikép kerülhetett a szó a magyarból a lengyelbe és az oroszba. Szavai így hangzanak: «Az tehát, hogy az oroszban és lengyelben is vannak hasonló alakok, nem lehet más mint ugor nyelveknek, talán épen a magyarnak hatása. A lengyelben különben is több magyar szó található, az oroszban pedig, ha más nem, alkalmas közvetítő nyelvül szolgálhatott a kis-orosz vagy a rutének nyelve is.» Látni való, hogy Munkácsi itt, hasonlóan mint én, felel arra kérdésre, hogy ha a magyarból került az oroszba, hát milyen úton juthatott oda. Addig míg Munkácsi nem formulázza állítását szabatosabban, nem felelhettem másképp, mint hogy a magyarból egyedül indultam ki és a többi ugor nyelveket egyelőre figyelembe sem vettem.

még pedig a parszi kultúra hatásának egy momentuma, mert nem más, mint a persa *daje* (dajka) szónak diminutivuma *dajeke*, melyből a vocalharmonia törvénye következtében *dajka* lett.» Thüry mentségére föl lehet hozni, hogy Miklosich megint csak egyetlen egy szláv szóból, az újszlovénből hoz föl egy megfelelő (*dojka*) szót. Mennyivel többet talált volna Leschkánál! Attól talán Leschka sem óvta volna meg, hogy parszinak ne higgye a magyar *dajka* szót, de attól minden bizonynyal, hogy magyarból átvettnek ne tartsa a szláv szokat. Az ószlovénben, az igaz, elő nem fordul a *dojka* szó, de az csak nem bizonyítja, hogy a mostani szláv nyelvekben található kifejezések nem eredetiek. Ugyan hová vezetne egy ilyen elv fölállítására? Azután megvan az ószlovénben is a *doiti* (præs. *dojǫ*, *doiši* stb.) tejet adni, szoptatni ige, a melyből a szoptatás dajkának a neve keletkezett, az a *doiti* ige, a mely végig megtalálható valamennyi szláv nyelvben. A *dojka* szót pedig több szláv nyelvben megtaláljuk, csak hogy jelentése nem merevedett úgy meg, mint az idegen magyar szőé, a mi utóvégre természetes is, mert az összefüggés a *doiti* ige és a belőle élő, gyakran használt képzővel alkotott *dojka* szó közt el nem szakadhatott, így hát érthető, hogy pl. a lauziczi szerb *dójka*-ról Phuhl szótárában ezeket olvassuk: «ein säugendes, weibliches Wesen: Mutterschaf, Amme, Säugeamme; *dobra dójka*, gute Melkerin d. h. Melkkuh.» A szerbben a *dojka* szó emlőt jelent, a dajkát pedig *dojkinja*, *dojilja*, *dojnica*-nak hívják. Emlőt jelent a kis-orosz *dójka* szó is, de már a nagy-orosz *dojka* «fejés» arra a tényre utal, hogy a *doiti* ige az élő szláv nyelvekben rendesen annyit is jelent, hogy «fejni».

Látni való, hogy ez nem lehet idegen szó a szláv nyelvekben. A ki még ennél is több adatot akar, olvassa el Miklosich Etymologisches Wörterbuch című művében a *dé-2.* cikket a 44. lapon, mert tudni kell, hogy a szláv nyelvekben *ê* és *oj* nem egyszer változnak, így az ószl. *pêti* énekelni præsense *pojǫ* énekelek. Az ószl. *dêtg* gyermek p. o. ugyanebből a gyökérből hajtott, mint a *dojka* dajka, származásánál fogva tehát eredetileg csak csecsemőt jelenthetett, de idővel általánosabb jelentést kapott. Szóval a *dojka* szó száz meg száz szállal függ össze az ősrégi szláv nyelvanyaggal, a magyar *dajka* pedig semmi egyéb, mint ennek a *dojka*-nak hű mása.

Ezzel be is fejezem fejtegetéseimet. Az utolsó fejezetben mindössze 5 szó eredetével foglalkoztam. Világos azonban, hogy ez az 5 szó csak például szolgált nekem, a mint nem lehetett egyetlen célom, hogy 5 szó etymológiájának egy értekezésben, a mely csak az elvi kérdésekkel foglalkozik és mindössze 3 fejezetből áll, egy egész fejezetet szánjak, ép olyan távol volt tőlem, hogy nyelvésztársaimnak szemrehányást tegyek, mikor egy-egy tévedésükre rámutattam. De addig is, míg talán Miklosich értekezését mással helyettesíthetem — mert érzem, hogy ez kötelességem volna — figyelmeztetnem kell őket, hogy Miklosich értekezése nem nekik készült, hogy Miklosich állításait csak oda vetette, nem bizonyította, nem is akarta bizonyítani.

Mikor ezeket a fejtegetéseket leírtam, első sorban a magyar nyelvészek lebegtek szemeim előtt, nekik kívántam szolgálatot tenni, annyit tanultam ő tőlük, hogy a kölcsönnek bizony csak nagyon kis részét adom vissza, mikor specialis tanulmányaim tárlásából kikerestem azt, a mi nekik talán némi okulásul szolgálhat. Az a tudománynak soha sem árt, ha kimutatják, hogy minden adatot jól lesz még egyszer pontosan megnézni, hogy az eddigi megállapodások nem tekinthetők véglegeseknek. De hogy félreértést ne keltsenek a szavaim, ki kell jelentenem, hogy egészben véve Miklosich állításainak azt a megrostálását, a melyet Balassa említett cikkeiben találunk, helyesnek tartom, hogy nem is annyira a tévedések sokasága, mint inkább egy-egy tévedés nagysága birt engem arra, hogy nyelvésztársaimat figyelmeztessem e tévedések forrására. A részletekbe azért nem bocsátkozhattam, mert egy-egy részlet gyakran csakis akkor tisztázandó, ha az ember az egész kérdést újra fölveti és az egész, előbb gondosan átvizsgálta és osztályozta, anyagra alapíthatja állításait. Ennyire megérettnek pedig a kérdést még nem tartom.

TARTALOM.

	Lap
Az ó-szlovén nyelv	3
Az ó-szlovénből történt átvételek kora és a hangtani kriteriumok	9
Miklosich és a magyar nyelvészek	42

28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ikés-es igékről. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1857. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr. (1873—1875.)

V. k. I. szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékbeszéd *Kriza János* l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. Aeschylus. *Télfy Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól. 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. *Bérczy Károly* emlékezte. *Arany László* l. tagtól. (1875—1876.)

VI. k. I. szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A manduk szertartásos könyve. *Bálint Gábortól* 10 kr. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd *Jakab István* l. t. fölött *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd *Mátray Gábor* l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai *Barna Ferdinánd* l. tagtól 20 kr. — IX. *Eranos*. *Télfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ikés igékről. *Joannovics György* l. tagtól 40 kr. (1876.)

VII. k. I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 50 kr. — II. *Podhorszky Lajos* magyar-sinai nyelvazonosítása. *Budenz József* r. tagtól. 10 kr. — III. *Lessing* (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között *Barna Ferdinánd* l. tagtól 10 kr. — Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis *Kleon* új-görög drámája. *Télfy Iván* l. tagtól. Ára 30 krajcár. — VII. A nevek uk és ük személynagairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd *Székkács József* t. tag fölött, *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek, *Vámbery Ármin* r. tagtól 10 kr. — X. *Bátori László* és a *Jordánszky-codex* bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól 10 kr.

VIII. k. I. *Corvin-codexek*. *Dr. Ábel Jenőtől*. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 50 kr. — III. *Orosz-lapp* utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtől*. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Ágostól*. 1 frt. — V. Emlékbeszéd *Pázmándi Horvát Endre* 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, *Pázmádon* rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. *Ükkonpohár*. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-*indben* *Mayr Auréltól*. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 80 kr. — IX. *Ujperza* nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — X. *Beregszászi Nagy Pál* élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

IX. k. I. Emlékbeszéd *Schiefner Antal* k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól 10 kr. — II. A *Boro-Budur* Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 40 kr. — III. *Nyelvünk* újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbery Ármin* r. tagtól. 30 kr. — A Kín- vagy *Petrarka-codex* és a kúnok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd *Lewes Henrik György* külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. *Ős vallásunk* főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 kr. — VIII. *Schopenhauer* aesthetikája *Dr. Ruzsicska Kálmántól*. 10 kr. — IX. *Ős vallásunk* kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F.* l. tagtól 30 kr. — X. *Lessing* mint philologus. *Dr. Kont Ignácztól* 30 kr. — XI. Magyar egyházi népének a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól 20 kr.

X. k. I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 30 kr. — II. *Etzelburg* és a magyar hünmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szómi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — IV. *Értsük meg* egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — V. *Baranyai Decsi János* és *Kis-Viczay Péter* közmondásai. *Ballagi Mór* r. tag-

- jához.) *Dr. Petz Vilmos* tanártól. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VIII. Cantionale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek* l. tagtól. 50 kr. — X. Emlékeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett *Dr. Heinrich Gusztáv* lev. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romanticismus. (Székfoglaló.) *Bánóczy József* l. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr.
- XI. k. I.** Ugor vagy török-tatár eredeti-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Télyfy Iván* l. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Télyfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól.* 50 kr. — V. A csuvasokról. *Vámbéry Ármin* r. tagtól 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 20 kr. — VII. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* l. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignácól.* 50 kr. — IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác* l. tagtól 10 kr. — X. *Vámbéry Ármin* «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 60 kr. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 30 kr.
- XII. k. I.** Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignácól.* 60 kr. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól.* 30 kr. — III. A reflexív és valláserkölcsi elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* l. tagtól. 30 kr. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól.* 50 kr. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 50 kr. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* l. tagtól. 50 kr. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. Irta *Thury József.* 50 kr. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Télyfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól.* 20 kr. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 kr. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. (Székfoglaló.) *Ábel Jenő* l. tagtól. 50 kr.
- XIII. k. I.** Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* l. tagtól. 40 kr. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* l. tagtól. 30 kr. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I. l.* tagtól. 40 kr. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* l. tagtól. 50 kr. — V. A votjakok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 kr. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 10 kr. — VII. Egy kis viszhang *Vámbéry Ármin* ur válaszára. *Budenz J. r.* tagtól. 20 kr. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 10 kr. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr. — X. Szórendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai. *Petz Vilmostól.* 10 kr. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Télyfy Iván* l. tagtól. 30 kr.
- XIV. k. I.** Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől.* 40 kr. — II. Szórendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics György*től. 40 kr. — III. A mordva népházassági szokásai. *Barna F. l.* tagtól. 30 kr. — IV. Jelentés újhellén munkákról. *Télyfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Kálmány Lajostól.* 10 kr. — VI. Etymologicum magnum Romaniae. *Putnoky Miklóstól.* 20 kr. — VII. A magyar szóték. *Simonyi Zsigmond*től. 30 kr. — VIII. A nyelvújítás történetéhez. *Simonyi Zsigmond*től. 20 kr. — IX. Szórend és accentus. *Brassai Sámuel* t. tagtól. 40 kr. — X. Három francia hellenista és a volapük. *Télyfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — XI. Euhemeri reliquiae. *Nemethy Gézáól.* 60 kr. — XII. Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. *Vikár Bélától.* 40 kr.
- XV. k. I.** Az iszlam vallásos mozgalmai az első négyszázadban. *Dr. Schreiner Márton*tól. 30 kr. — II. André Chénier költészete. *Haraszti Gyulától.* 1 frt 50 kr. — III. Kombináló szóalkotás. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 40 kr. — IV. Az aranyoszéki mohácsi nyelvmélekek. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 15 kr. — V. Psychiatria és politika. *Zichy Antal* t. tagtól. 10 kr. — VI. Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. *Télyfy Iván* l. tagtól. 60 kr. — VII. A magyar zene tudományos tárgyalása. *Ponori Thewrewk Emil* r. tagtól. 20 kr. — VIII. A hagsúly a szláv nyelvekben. *Asbóth Oszkártól.* 80 kr. — IX. A nyelvújítás és az idegenszerűségek. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 60 kr. — X. Kisfaludy Károly «Mohács» a görögül *Télyfy Iván* l. tagtól. 40 kr. — XI. Tanulmányok az újabkori persa irodalomtörténetéből. *Dr. Kégl Sándortól.* 1 frt 50 kr. — XII. Ujabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. *Gróf Kuun Géza* t. tagtól. 15 kr.